

Μακεδονικά

Vol 4, No 1 (1960)

Μακεδονικά άσματα και έθιμα και δοξασίαι

Στίλπων Π. Κυριακίδης

doi: [10.12681/makedonika.685](https://doi.org/10.12681/makedonika.685)

Copyright © 2014, Στίλπων Π. Κυριακίδης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Κυριακίδης Σ. Π. (1960). Μακεδονικά άσματα και έθιμα και δοξασίαι. *Μακεδονικά*, 4(1), 501–531.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.685>

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ ΨΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΔΟΞΑΣΙΑΙ

Τὰ κατωτέρω δημοσιευόμενα μακεδονικά ψσματα καὶ ἔθιμα καὶ δοξασίαι προέρχονται, τὰ μὲν ἐκ Βογατσικοῦ ἐκ καταγραφῆς τοῦ ἀειμνήστου Κωνσταντίνου Τσουρκα, τοῦ ὁποίου καὶ ἄλλα λαογραφικά ἐδημοσιεύθησαν εἰς τοὺς προηγουμένους τόμους τῶν Μακεδονικῶν, τὰ δ' ἐκ Ρυακίων τῆς Πιερίας ἐκ τῆς ὑποβληθείσης ἐν ἔτει 1940 εἰς τὴν Ἑταιρείαν Μακεδονικῶν Σπουδῶν καὶ ἀποκειμένης εἰς τὰ ἀρχεῖα αὐτῆς συλλογῆς τοῦ Ἀνδρέου Γιαννακογιώργου, διευθυντοῦ τότε τοῦ Ε' δημοτικοῦ σχολείου Αἰκατερίνης. Τὰ τε ψσματα καὶ τὰ ἔθιμα καὶ αἱ δοξασίαι παρουσιάζουν ἀρκετὸν λαογραφικὸν ἐνδιαφέρον, ὅπως θὰ δειχθῆ, πιστεύω, ἐκ τῶν παρατιθεμένων εἰς αὐτὰ σχολίων.

Βογατσικοῦ ψσματα

Τὰ ψσματα κατεγράφησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Τσουρκα ἀπὸ ἰδίας μνήμης. Εἶναι ψσματα, τὰ ὁποῖα ἐτραγουδοῦσεν ὁ ἴδιος, «ὅταν ἦταν νέος.» Ὁ ἴδιος σημειώνει εἰς τὸ περιθώριον ὅτι πρέπει νὰ εἶναι παλαιότερα τῶν ἑκατὸν πενήτηκοντα ἐτῶν, διὰ δύο δ' ἐξ αὐτῶν, τὰ ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 10, ὅτι τὰ ἤκουσε καὶ τὰ ἔμαθε κατὰ τὸ 1830. Εἶναι ἐνδιαφέρουσαι παραλλαγαὶ κατὰ τὸ πλεῖστον πανελληνίων ψσμάτων. Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν παρατηρεῖ ὅτι δὲν συμπίπτει ἀπολύτως πρὸς τὸ τοπικὸν ἰδίωμα.

1

Ὁ Χριστόδουλος

Χριστόδουλος ἀγάπησε μιὰ κόρη Ἑβραιοπούλα,

τὴν ἀγαπᾷ, τὸν ἀγαπᾷ καὶ θέλει νὰ τὴν πάρῃ.

«Χριστόδουλε, ἂν μ' ἀγαπᾷς κι ἂν θέλῃς νὰ μὲ πάρῃς,

γιὰ κίνα κ' ἔλα μιὰ βραδεῖά, ἓνα Σαββάτο βράδυ,

5 πῶχον οἱ Ἑβραῖοι τὴν γιορτῆ, ἔχουν καὶ τὸ μπαϊράμι.

Χριστόδουλος ἐλάθεψε, πῆγε τὴν Πέφρ' τὸ βράδυ.

Σκυλλοεβραῖοι τὸν ἔπιασαν, πᾶνε νὰ τὸν κρεμάσουν.

Χίλιοι τὸν ἔχουν ἐμπροστὰ καὶ δυὸ χιλιάδες πίσω,

Χριστόδουλος ἀνάμεσα σὰν μῆλο μαραμένο,

10 σὰν μῆλο, σὰν τριαντάφυλλο, σὰν ρόδο μαραμένο.

«Δὲν βγαίνεις, σκύλλα, νὰ μὲ ἰδῆς, πᾶνε νὰ μὲ κρεμάσουν.

— Τραυιά, τραυιά, Χριστόδουλε, τραυιά καὶ μὴ φοβᾶσαι.

Χίλια φλωριά ἔχω στὸ λαϊμὸ καὶ δυὸ χιλιάδες πίσω,

κὶ ἂν δὲν σὲ φτάσουν δλ' αὐτά, πουλῶ τὰ σκουλαρῖκια μ',

15 πουλῶ καὶ τὰ βραχιόλια μου.»

Αὐτὸ τὸ τραγουδοῦσαν καὶ οἱ Ἑβραῖοι τῆς Καστοριάς καὶ ἐνθουσιάζοντο πολὺ, ὥστε καὶ οἱ πιὸ φιλάργυροι ἐξόδευαν, ὅταν οἱ ὄργανοπαῖ-
κται τὸ ἔπαιζαν καὶ τὸ τραγουδοῦσαν.

[Τὸ ἔσμα ἦδετο πρὸ πολλοῦ καὶ ἐν Σέρραϊς ὡς χορευτικόν. Ἐνθου-
μοῦμαι τὸν πρῶτον στίχον, τὸν ὁποῖον ἤκουσα ἄδόμενον ὑπὸ τῆς μητρὸς
μου, ἥτις κατήγετο ἐκ Σερρῶν.

Χριστόδουλος ἀγάπησι Ἑβραῖσσα νὰ πάρη

— Ἄϊνε μπρὲ ντέε, σὺ Χριστόδουλι.

Τὸ ἔσμα τοῦ ἔρωτος νέου Ἑλληνοσ, πρὸς Ἑβραιοπούλαν εἶναι εὐρέως
διαδεδομένη. Ὁ Πολίτης (Λαογραφία, Β', σ. 600, ἀρ. 10) δέχεται δύο
τύπους, ἕνα, ὡς ὁ ἀνωτέρω, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ἔραστής συλλαμβάνεται καὶ
ἀπαγχονίζεται, οἷος ὁ ἐν Λαογραφίᾳ, Α', σ. 642, ἀρ. 57', δημοσιευθεὶς, καὶ
δεύτερος, οἷος ὁ ἐν Β', σ. 600, ἀρ. 10, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ κόρη καλεῖται ὑπὸ
τοῦ ἔραστοῦ νὰ γίνῃ Χριστιανή, ἀλλ' ἀπαγορεύει τοῦτο ἢ μήτηρ της. Νο-
μίζω ὅτι δὲν πρόκειται περὶ δύο τύπων, ἀλλὰ περὶ δύο διαφόρων ἔσμάτων.
Τὸ πρῶτον, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάγεται καὶ ἡ ἀνωτέρω παραλλαγή, ἐκτὸς τῆς
διαφορᾶς κατὰ παραλλαγὰς τοῦ ὀνόματος τοῦ ἔραστοῦ, Χριστόδουλος, Κω-
σταντῆς, Μπέκιος, Μπεϊκογλου, Γιώργης, Δῆμος καὶ εἴ τι ἄλλο, παρου-
σιάζει εἷς τινὰς ἐξ αὐτῶν καὶ ἄλλην σημαντικωτέραν διαφορὰν, ὅτι ὁ ἔρω-
τος τοῦ ἥρωος στρέφεται πρὸς Τ ο υ ρ κ ο π ο υ λ α ν καὶ ὄχι Ἑ β ρ α ι ο π ο υ λ α ν ἢ Ἀ ρ μ ε ν ο π ο υ λ α ν ἢ Ρ ω μ ι ο π ο υ λ α ν ἢ Φ ρ α γ κ ο ρ ω μ ι ο π ο υ λ α ν.¹ Τοῦτο πιθανώτατα ἴτο καὶ τὸ ἀρχικόν, διότι δὲν δικαιο-
λογεῖται ὁ φρόνος τοῦ ἔραστοῦ ὑπὸ Ἑβραίων ἢ Ἀρμενίων.² Εἰκάζω ὅτι
ὄλαι αἱ παραλλαγὰι τοῦ ἔσματος τούτου ἀπορρέουν ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀθ.
Σακελλαρίου δημοσιευθείσης ῥίμας τοῦ Χριστοφῆ καὶ τῆς Ἑμινές,³ μολο-
νότη εἰς τινὰ ἐκ Λευκάδος παραλλαγῆν⁴ ἢ ὑπόθεσις τοῦ ἔσματος ἐντοπίζε-

¹ Πρβλ. Π. Ἐ ρ α β α ν τ ι ν ο ῦ, Συλλογὴ δημοδῶν ἔσμάτων Ἠπειροῦ. Ἀθῆναι 1880, σ. 178, ἀρ. 275 καὶ Μ. Λ ε λ έ κ ο υ, Δημοτικὴ ἀνθολογία. Ἀθῆναι 1868, σ. 110, ἀρ. 82.

² Πρβλ. Λαογραφία, Α', σ. 642, ἀρ. 57'.

³ Ἀ θ. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ, Κυπριακά,² τ. Β', σ. 68, ἀρ. 23, καὶ σ. 25, ἀρ. 24.

⁴ Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, τόμ. Η', σ. 410, ἀρ. 27.

ται εἰς τὰς Πάτρας. Ἡ μακρὰ οἶμα προσηρόσθη εἰς τὴν τεχνουργίαν τῶν ἀνομοιοκαταλήκτων βραχέων ἔσμάτων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, τῶν ἀφηγουμένων σύγχρονα γεγονότα (καινούργια νόβα, καινούργιος λόγος κ.τ.λ.), ἔντισι δὲ παραλλαγαῖς καὶ τῶν κλέφτικων. Θὰ ἦτο λίαν ἐνδιαφέρουσα μεθοδικῶς ἡ παρακολούθησις τῶν ἐπελθουσῶν ἐκ τῆς προσαρμογῆς ἀλλοιώσεων. Ἡ ἀντικατάστασις τῆς *T o u ρ κ ο π ο ὑ λ α ς δι'* Ἑ β ρ α ι ο π ο ὑ λ α ς κτλ. εἶναι εἰρήνητος διὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο ἀπληλαγμένον κινδύνου τὸ νὰ τραγουδῆ κανεὶς εἰς τὰ ἀστικὰ κέντρα τὸν ἔρωτα Χριστιανοῦ πρὸς Τουρκοπούλαν.

Πλὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Ν. Γ. Πολίτου σημειωθείσης ἐν Λαογραφίᾳ, Α', 642 παραλλαγῆς ἐκ τοῦ *J e a n n a r a k i*, *Kretas Volkslieder*, σελ. 174 - 5, ἀρ. 130, ὁπόθεν παρέλαβε καὶ ὁ Κριάρης, Κρητικά ἔθιμα (1909), σ. 220, παραλλαγαὶ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τοῖς ἐξῆς: Μ. Ἀ σ κ α ρ η, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς, σ. 317. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, τόμ. Η', σ. 410, ἀρ. 27, σ. 509, ἀρ. 50, Ζωγράφειος Ἄγών, τ. Α', σ. 158, ἀρ. 286. Π. Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ῦ, ἔνθ' ἀν. Μ. Ἀ ε λ έ κ ο υ, ἔνθ. ἀν. Passow, ἀρ. 450.—Σ. τ. Δ.]

2

Ἀποκριάτικο

«Μηλίτσα, ποῦ ἴσαι στὸ κρημνὸ, στὰ μῆλα φορτωμένη,
τὰ μῆλα σου λιμπίστηκα καὶ τὸν κρημνὸ φοβοῦμαι.

— Καὶ σὰν φοβᾶσαι τὸν κρημνὸ, ἔλα τὸ μονοπάτι.»

Τὸ μονοπάτι μ' ἔβγαλε σὲ μιὰ παλιοκκλησίτσα,

5 ποῦ ἔχε καινούργια μνήματα, ἀδέρφια κὶ ἀξαδέρφια.

Κ' ἔνα μνημὸρ' ξεχωριστὸ ἀπ' ὄλα τὰ μνημόρια

δὲν τό εἶδα καὶ τὸ πάτησα ἀνάμεσα στὰ στήθια.

Κὶ αὐτὸ μ' ἀντιλογήθηκε ἀπὸ τὸν ἄλλον κόσμον.

«Ποιὸς εἶν' αὐτὸς ποῦ μοῦ πάτησε ἀνάμεσα στὰ στήθια;

10 Ἄν εἶναι νέος, ἄς χαίρεται, καὶ γριὸς, ἄς καμαρώνη,

ἂν εἶναι ἢ ἀγάπη μου, ἄς κάθεται νὰ κλαίη.»

[Τὸ ἔθιμα εἶναι καταγεγραμμένον δις ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἀπὸ μνήμης τοῦ ἴδιου. Αἱ δύο καταγραφαὶ παρουσιάζουν ἐλαφρὰς διαφορὰς, χαρακτηριστικὰ ὅμως τῆς ρευστότητος τῆς παραδόσεως καὶ εἰς τὸν αὐτὸν ἀκόμη ἀνθροπων. Τὸ πρῶγμα φαίνεται καλύτερον εἰς τὸ εὐθύς κατωτέρω δημοσιευόμενον.—Στ. 2. φοβᾶμαι.—3. στὸ μονοπάτι.—4. παλιὰ κλησίτσα.—5. πῶχει τέσσαρα μνήματα.—6. ξεχώριζεν ἀπ' ὄλα.—8. ἀπὸ τὸν κάτω κόσμον.—9. ποιὸς εἶν' αὐτὸς ποῦ μὲ πατῆ. Τοῦ ἔθιματος ὑπάρχουν πολλαὶ παραλλαγαί, πολλὰς τῶν ὁποίων ἐσημείωσεν ὁ Πολίτης ἐν Λαογραφίᾳ, Β', 599,9 καὶ Δ', 122,86.—Σ.τ.Δ.]

3

Ἀποκριάτικο

Ἔνα δέντρο φουντωτό,
φουντωτό, καμαρωτό,
στήν κορφή εἶχε τὸ σταυρὸ
καὶ στὴ ρίζα κρυὸ νερό.

5 Πάει ἡ κόρ' νὰ πιῇ νερό
καὶ 'κεῖ ἀποκοιμήθηκε.

Ἄγορος τὴν λάλησε:

«Σήμ' ἀπ' αὐτὸν, κόρη μου,
σὲ φωνάζ' ἡ μάνα σου.

10 —Τί μὲ θέλ' ἡ μάνα μου;

Ἐγὼ νερὸ τὴν ἔφερα,
ἐγὼ ψωμί τὴν ζύμωσα,
ἐγὼ καὶ τὴν φροκάλησα.»

[Τὸ ἔσμα συνάπτεται πρὸς τὸ ἔθιμον τῆς πυρᾶς, ἧτις ἀνάπτεται κατὰ τὴν Τυρινήν, ἐδημοσιεύθη δὲ εἰς τὰ Μακεδονικά (Γ' 382). Ἡ δημοσιευθεῖσα ἐκεῖ παραλλαγή διαφέρει τῆς ἀνωτέρω εἰς τινὰς λεπτομερείας, διδακτικὸς διὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἑσμάτων, καθ' ὅσον ἀμφότεραι αἱ παραλλαγὴ κατεγράφησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τῆς ἰδίας μνήμης. Αἱ διαφορὰ εἶναι αἱ ἀκόλουθοι. 1. Ἐνας δέντρος φουντωτός.—2. φουντωτός, καμαρωτός.—7. Κι ἄγορος τὴν ἐξύπνησε.—8. Σήκου, κόρη μ', ἀπ' αὐτοῦ.—9. σὲ γυρεύει ἡ μάνα σου.—Μετὰ τὸν στ. 11, Ἐγὼ ψωμί τὴν ζύμωσα, προστίθεται ὁ στ. 12. ἐγὼ νερὸ τὴν ἔφερα.—13. φροκάλησα.—Σ. τ. Δ.]

4

«Βρὲ Μανώλη, βρὲ λεβέντη καὶ καλὸ παιδί,

τί μορφη γυναῖκα πῶχεις καὶ δὲν χαίρῃσαι.

—Ποῦ τὴν εἶδες, ποῦ τὴν ἔξερῃς καὶ μᾶς τὴν παινᾶς;

—Μέσ' τὸν Γκιουὺλ - μπαχτσὲ τὴν εἶδα, ποὺ σιργιάνιζε,

5 τὰ βασιλικά της πότιζε καὶ τὰ δροσίζε.»

Κὶ ὁ Μανώλης, μεθυσμένος, πάει τὴν σκότωσε,

τὸ πρῶτ' πρῶτ' σηκώθηκε καὶ τὴν ἐκλαιγε.

«Σήκω, πάπια μ', σήκω, χήνα μ', σήκω κι ἄλλαξε,

σήκω βάλε τὰ χροσᾶ σου,

10 πῆγαινε στὴν ἐκκλησιά σου.»

Καὶ σὸν τὴν εἶδε ἡ ἐκκλησιά, τὰ κεραμίδια ρίχνει

καὶ τὰ μικρὰ φαλιόπουλα χάσαν τὰ γράμματά των.

Γαμπρὸς μὲ τὰ γαμπριάτικα στὸν ἱερέα λέγει:

«Βγάλε, παπᾶ, τὰ στέφανα καὶ βάλ' τα στὴν κομπάρα.»

15 Καὶ νύφ' μὲ τὰ νυφιάτικα ψιλὴ λιλιτσα σέφνει·

«Ἄντε, μάννα μ', νὰ φύγωμε, στὸ σπίτι μας νὰ πᾶμε.

Ἐψὲς εἶδα στὸν ὕπνο μου, εἶδα καὶ στ' ὄνειρό μου,

χρυσὸν ἀετὸν μᾶς δώσανε καὶ πάλι μᾶς τὸν πῆραν.»

[Περὶ τῶν παραλλαγῶν τοῦ ἄσματος βλ. Μακεδονικά, τ. Γ', σ. 422, ἀρ. 9. Ἡ παραλλαγή εἶναι ἐνδιαφέρουσα διὰ τὰς φθοράς, τὰς ὁποίας ὑπέστη, καὶ ἰδίᾳ τὸν παράδοξον καὶ παράλογον συμφυρμὸν πρὸς τὸ ἕσμα τῆς ἀπὸ κομπάρας νύμφης. Βλ. Π ο λ ί τ ο υ, Ἐκλογαί, ἀρ. 83.— Σ. τ. Δ.].

5

«Καλὴ ἡμερὰ σου, Μπέη μου.—Καλῶς τὴν Βλαχοπούλα.

Ἐσὺ εἶσαι ἡ Βλάχα ἡ ὁμορφη, ἡ Βλάχα ἡ παινεμένη,

πῶχεις τὰ χίλια πρόβata, τὰ πεντακόσια γίδια;

Λύκος νὰ φάῃ τὰ πρόβata κ' ἡ ἀλεπού τὰ γίδια

5 καὶ μιὰ μεγάλη χαλασιά νὰ πάρῃ τὸν τσιομπάνο,

νὰ μένῃ ἡ Βλάχα μοναχὴ τοῦ Μπέη τὸ σαράϊ.»

[Ἄξια σημειώσεως παραλλαγή πολὺ γνωστοῦ ἄσματος διὰ τὰς φθοράς, τὰς ὁποίας παρουσιάζει. Περὶ τῶν παραλλαγῶν βλ. Μακεδονικά, τ. Γ', σ. 421, ἀρ. 6.— Σ. τ. Δ.].

6

Τῆς πρωτομαγιᾶς

Τώρα τὸ Μάη οἱ ὁμορφες δὲν πρέπει νὰ κοιμούνται,

μόν' πρέπει νὰ στολίζονται καὶ νὰ γλυκοφιλιῶνται.

Πέρδικ' ἀπ' ἄλλον μαχαλᾶ κι ἀπ' ἄλλο βιλαέτι,

μιὰ πέρδικα παινεύτηκε σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύση.

5 Μὰ ὁ κνηγός, ὁ πονηρός, τὴν ἔπιασε στὰ βροχία.

«Ἀφές μ', ἀφές μι, κνηγέ, νὰ πῶ ἕνα τραγοῦδι.»

Τώρα Μαγιά, τώρα δροσιά, τώρα τὸ καλοκαίρι,

τώρα φουντάνουν τὰ κλαδιὰ κ' οἱ κάμποι πρασινίζουν,

τώρα κι ὁ ξένος βούλεται νὰ φύγῃ στὰ δικά του.

10 Νύχτα σελλώνει τ' ἄλογο, νύχτα τὸ καλιγώνει.

Βάζ' ἀσημένια πέταλα, καρφιὰ μαλαματένια,

καὶ τὰ καλιοσφύρια του ὄλο μαγαριτάρι.

Κ' ἡ κόρη, πὸν τὸν ἀγαπᾶ καὶ θέλει νὰ τὸν πάρῃ,

κρατεῖ κηρὶ τὸν ἔφεγγε καὶ τὸν παρακαλοῦσε.

15 «Πᾶρι καὶ μένα, ξένε μου, μαζὶ σου εἰς τὰ ξένα,

νὰ μαγειρεύω νὰ δειπνᾶς, νὰ στρώνω νὰ κοιμᾶσαι,

νὰ πλύνω τὰ ποδάρι σου, νὰ λούζω τὸ κορμί σου.»

[Παραλλαγή τοῦ γνωστοῦ ἄσματος τῆς καυχωμένης πόρδικας ἐν συμφυρμῶ πρὸς τὸ ἐν Π ο λ ί τ ο υ Ἐκλογαῖς, ἀρ. 171.—Σ. τ. Δ.]

7

Ἡ Φροσύνη

Φροσύν', σὲ κλαῖν τὰ Γιάννενα, σὲ κλαῖν τὰ βιλαέτια,
σὲ κλαίει κι ὁ Μονχῆτορ Πασῶς μὲ τὸν τσιβρὸ στὰ χέρια.
«Παρακαλῶ σ', Ἀμπᾶς ἀγᾶ, καὶ σὲ φιλῶ τὸ χέρι,
νὰ μὴ μὲ πῆς ἀπ' τὸ τσαροῦ κι ἀπὸ τὸ μπεζεσιτένι
5 καὶ μὲ ἰδοῦν τὰ πούστικα καὶ γένη ἡ καρδιά τους.
Ἀμάν, ἀμάν, Ἀμπᾶς ἀγᾶ, νὰ μὴ με ριζιλέψης,
κι ἀφέντης ὁ Ἀλῆ πασῶς ζαμπλίτην θὰ σὲ κάμῃ.»

[Παραλλαγή τοῦ γνωστοῦ ἄσματος τῆς Κυρὰ Φροσύνης. Π ο λ ί τ ο υ, Ἐκλογαί, ἀρ. 6.—Σ. τ. Δ.]

8

Ἔβγα, Μπουῦλκο μ', στὰ βουνά,
ἔχω λόγον νὰ σὲ πῶ,
νὰ τὰ πῆς, Μπουῦλκο μ', τ' ἀφέντη σου,
νὰ τοῦ κάψης τὴν καρδιά
5 μὲ τὰ λόγια ποὺ θὰ πῆς.
Βγῆκαν κλέφτες στὰ βουνά
κ' ἔκλεψαν τὸ λάγιο ἀρνί,
ποῦ ἔχε τὸ χρυσὸ μαλλί
καὶ τὰσημοκέρατα.

Εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον ἀρχαιότερα τραγούδια τῆς ἐποχῆς τῆς κλεφτουριάς. [Κατ' ἄλλην καταγραφὴν στ. 1 καὶ 3 Μπουῦλκο μ'. Πληρεστέραν παραλλαγὴν τοῦ ἄσματος ἐδημοσίευσεν ὁ Πολίτης (Ἐκλογαί, ἀρ. 236), ὅστις ἐσημείωσε καὶ τὰς δημοσιευμένας ἤδη παραλλαγάς.— Σ. τ. Δ.]

9

Τὸ κοῦμα νὰ ἔχουν τὰ χωριά κι αὐτὰ τὰ βιλαέτια,
ποὺ σήκωσαν πανάστιασι καὶ σήκωσαν κεφάλι
καὶ χάλασαν πολλὰ χωριά, ποῦ ἔσαν κεφαλοχώρια,
καὶ χάλασαν τὴν Νάουστα, ποῦ ἔταν κεφαλοχώρι.
5 Πῆραν μαγνάδες μὲ παιδιά καὶ πεθερὲς μὲ νύφες,
πῆραν καὶ μιὰ νεόννηφ, δύο μερῶν νυφούλα,
ποῦ ἔχε τὰ τέλια στὸ λαιμό, τὰ τέλια στὸ κεφάλι.

Ἄνὸ Ἄρβανίτες τὴν κρατοῦν καὶ τρεῖς τὴν συνοδεύουν
κ' ἓνα μικρὸ μπεόπουλο τὴν ἔχει ἀπ' τὸ χέρι.

- 10 «Περπάτει, νύφη ὄμορφη, δική μου θὰ σὲ κάνω.
— Πῶς νὰ βαδίσω; Ἄν μπορῶ, Καὶ πῶς νὰ περπατήσω;
Μὲ σκότωσες τὸν ἄντρα μου, τὸν πρώτο τὸν λεβέντη.»

Καλύτερα τὸ τραγουδοῦν στὴν Κοζάνη.

[Περὶ τῶν παραλλαγῶν τοῦ ἔθιμου βλ. Λαογραφία, Γ', σ. 520, ἀρ. 2. — Σ. τ. Δ.].

10

Κάτω στὸ γιολό, κάτω στὸ περιγιάλι
κόρη ἀγάπησα

κόρη ἀγάπησα ξανθιὰ γαλανομάτα,

δώδεκα χρονῶν, ὁ ἥλιος δὲν τὴν εἶδε,

μόνκ' ἢ μάννα της,

μόνκ' ἢ μάννα της κανέλλα τὴν φωνάζει,

ὅ κανελλόριζα καὶ ρίζα τῆς κανέλλας.

«Ποῦ ἔναι τᾶνθη σου, ποῦ εἶναι καὶ ὁ καρπὸς σου;

— Φύσηξε βορριάς, θαλασσινὸς ἀέρας,

καὶ τὰ μάραγεν.»

[Παραλλαγή τοῦ ὑπὸ τοῦ S. B a u d - B o n y, Τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων, τόμ. Α' (1935), σ. 112, ἀρ. 44, δημοσιευθέντος ἔθιμου, ὅπου σημειοῦνται καὶ αἱ γνωσταὶ παραλλαγαί.— Σ. τ. Δ.].

11

Ἄποκριάτικο

«Μαρία, μὲ τὰ κίτρινα,

ποιὸν ἀγαπᾷς καλύτερα,

τὸν ἄντρα σ' ἢ τὸν γείτονα;

— Τὸν ἄντρα μου τὸν ἀγαπῶ,

ὅ τὸν γείτονα καλύτερα.

Ἄντρας μ' νὰ γίνῃ μάρμαρο

καὶ ὁ γείτονας τραντάφυλλο,

γιὰ νὰ πατῶ στὸ μάρμαρο,

νὰ κόβω τὸ τραντάφυλλο.»

[Κατ' ἄλλην καταγραφὴν τοῦ ἴδιου στ. 8. τὸ μάρμαρο.—στ. 9. κόφτω. Παραλλαγὰς βλ. Π. Ἄρβαντινοῦ, Δημ. ἔθιμ. Ἡπειροῦ, σ. 178, 274. Ἐμ. Μανωλάκη, Καρπαθιακά, σ. 260, ἀρ. 77. (=Μ. Γ. Μιχαηλίδου Νουάρου, Καρπαθιακά μνημεῖα. Α'. Δημ. τραγ. Καρπάθου. Ἀθήναι 1928, σ. 179, ἀρ. 38).— Σ. τ. Δ.].

12

Τρεῖς λυγιές, τρεῖς ὄμορφες, τρεῖς νέες μαυρομάτες,
ὅαν κίνησαν καὶ πήγαιναν κρῦο νερὸ νὰ φέρουν,
στὸ ὁρῶμο ποὺ πηγαίνανε, σταυρώσαν τὸν χτικιάρη.

«Καλὴ μερὰ σας, λυγιές.—Καλῶς τον τὸν χτικιάρη.
5 —Δὲν φταίγω ἴγώ, μωρ' λυγιές, καὶ οὐτ' ἐγὼ τὸ κάμνω.
Τὸ ἔκαμιν ἢ μάννα μου καὶ ὅ,τι θέλιτ' ἴητι.

Κὶ ἂν θέλης πάλι λυγιή, κομπάρα μου νὰ γίνης.

—Στάσου νὰ πῶ τὴ μάννα μου κὶ ὅ,τι μι' ἴηθ' ἀ κάμω.»

Σὰν ἔβαλι νὰ στολιστῆ ἀπ' τὸ πρῶτ' στὸ βράδυ!

10 Βάζει τὸν ἥλιο πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι στῆθος,
βάζει καὶ τὸν ἀγγερινὸ καθάριο δακτυλίδι.

[Τὸ ἔσμα ἀποτελεῖ σφόδρα ἠλλοιωμένην παραλλαγήν τοῦ πολὺ διαδομένου ἔσματος τῆς ἀπὸ κουμπάρας νύφης.¹ Οἱ εἰσαγωγικοὶ στίχοι ὑπενθυμίζουσι τὸ γνωστὸν ἔσμα «Τρεῖς κοπέλλες λυγερές».² ὁ δ' ἐν τῷ στ. 3 ἀναφερόμενος χτικιάρης τὸ μαραζιάρην ἄλλου γνωστοῦ ἔσματος,³ πρὸς τὸ ὅποιον ὅμως οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει τὸ ἐδῶ δημοσιευόμενον. Πιθανῶς ἡ λέξις χτικιάρης προῆλθεν ἐκ παρακούσματος τοῦ ὀνόματος τοῦ ἥρωος, τὸ ὁποῖον ἐν τισὶ παραλλαγαῖς εἶναι Ρ ἄ λ η ς.⁴—Σ.τ.Δ.].

13

Τῆς ξενιτειᾶς

Κριῖμα στὸν ξένο, ἀρρώστησε στοῦ καραβιοῦ τὴν πλώρη.

Δὲν ἔχει μάννα νὰ τὸν ἴδῃ, κυρία νὰ τὸν κλάψῃ.

Τὸν κλαίγ' ἢ νύχτα κ' ἢ ἀυγῆ, τὸν κλαίγ' κὶ ὁ καπετάνιος.

«Σήκω, ξένε μ', νὰ φᾶς, νὰ πιῆς, σήκω νὰ τραγουδήσης,
σήκω νὰ πᾶς στὴ μάννα σου.

—Ἐγὼ σᾶς λέγω δὲν μπορῶ καὶ σεῖς μὲ λέτε σήκω!

Γιὰ πιάστε με νὰ σηκωθῶ, νὰ σηκωθῶ νὰ κάτσω,

καὶ φέρετε πέννα καὶ χαρτί, χαρτί καὶ καλαμάρι,

νὰ γράψω στὴ μαννούλα μου νὰ μὴ μὲ καρτεροῶ.»

[Εὐρέως διαδεδομένον ἔσμα, περιγράφον τὰς τελευταίας στιγμὰς θνήσκοντος ναύτου. Πολυαριθμοὺς δημοσιευμένας παραλλαγὰς ἐσημείωσεν ὁ Πολίτης ἐν Λαογραφίᾳ, Δ', σ. 169, ἀρ. 58.—Σ. τ. Δ.].

¹ Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀρ. 83. Περί τοῦ ἔσματος ἐπραγματεύθη καὶ ὁ S. Baud-Bouy, La chanson de Dodécane. I, Les textes, Paris 1936, σ. 214.

² Λαογραφία, Ε', 570, 16.

³ Λαογραφία, Ε', 572, 20.

⁴ Πρβλ. Passow, ἀρ. 436.

14

*Τρεῖς μῆνες εἶναι ἀνοιξη καὶ τρεῖς τὸ καλοκαίρι
καὶ τρεῖς εἶναι φθινόπωρος καὶ τρεῖς βαρὺς χειμῶνας.*

*«Μὴν καμαρώνης, Ἄνοιξη, μὲ τὰ λουλούδια πῶχεις,
γιατ' ἔρχετ' ὁ Φθινόπωρος καὶ τρίς βαρὺς Χειμῶνας.*

*5 Ἐγὼ εἶμαι ἕνας γέροντας, φέρονω τὰ παλληκάρια,
θὰ γένουν γάμοι καὶ χαρές, γλεντζέδες καὶ τραγούδια.»*

[Ἡ ἔρις μεταξὺ τῶν ὄρων τοῦ ἔτους ἀπετέλεσε τὴν ὑπόθεσιν ἄσμα-
τος, τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι παραλλαγαί. Βλ. Π. Ἀ ρ α β α ν τ ι-
ν ο ὦ, σ. 295, ἀρ. 490. Φάρος τῆς Ἀνατολῆς, 1902, τόμ. Β', σ. 295.
Πανδώρα, τ. ΙΓ', σ. 342, ἀρ. 28. Εὐρωπαϊκὸς Ἐραριστής, 1877, σ. 136.
Συνήθως ἐρίζουν ὁ Μάϊος πρὸς τὸ Φθινόπωρον, τὸ ὁποῖον ὑπενθυμίζει εἰς
τὴν Ἄνοιξιν διὰ τὰ λουλούδια τῆς εἶναι προσωρινά, καταστρεφόμενα ὑπὸ
τοῦ Χειμῶνος. Ἡ δημοσιευομένη παραλλαγή ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅτι δίδει
τὸν λόγον εἰς τὸν Χειμῶνα, ὁ ὁποῖος προβάλλει τὰ ἴδια προτερήματα, τοὺς
γάμους, τὰς διασκεδάσεις καὶ τὰ τραγούδια. — Σ. τ. Δ.]

15

*Ἄπ' ὄξω ἀπὸ τὴν πόρτα μὲν φτυρώνει ἕνα χορτάρι,
δὲν τό εἶδα καὶ τὸ πάτησα μὲ τ' ἄσπρο τὸ ποδάρι.*

[Δίστιχον ὁμοιοκατάληκτον, τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζω ἀλλαγθὲν. — Σ. τ. Δ.]

ΕΘΙΜΑ

Βογατσικοῦ

Τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας

Τὴν Καθαρὰ Δευτέρα δὲν ἔδιδαν ψωμί στὰ παιδιά, πρὶν βροῦν μιὰ
φωλιά πουλιῶν.

Προηγούμενος κρυφὰ ἀπὸ τὰ παιδιά οἱ γονεῖς ἔκαμαν σὲ ἀφανὲς μέρ-
ος μιὰ φωλιά, ὅπου τοποθετοῦσαν λουκούμια καὶ ἄλλα φαγώσιμα, πὺν εὐ-
χαριστοῦν τὰ παιδιά.

Τὰ μικρὰ ἔτρεχαν γύρω καὶ δὲν εὗρισκαν φωλιά. Ἄφου γύριζαν ἀρ-
κετὴ ὥρα, τὰ ἔλεγαν «Ψάξτε καλύτερα, γιατί, ἂν εἰσθε καλὰ παιδιά, τὰ που-
λάκια θὰ σᾶς βάλουν στὴ φωλιά, πὺν θὰ κάνουν, γιὰ κάθε καλὸ παιδί, ὡ-
ραία πράγματα.» Καὶ ἀφου συνέχιζαν νὰ ψάχνουν καὶ δὲν εὗρισκαν, τότε
τὰ ἔλεγαν «Ψάξτε καὶ στὸ τάδε μέρος. Μπορεῖ ἐκεῖ νὰ βρῆτε.» Καὶ τὰ παι-
διὰ εὗρισκαν τὴν φωλιά μὲ λουκούμια, καρύδια καὶ ἄλλα γλυκά. Ὅταν γύ-
ριζαν χαροῦμένα στὸ σπίτι, ἡ μάννα τοὺς ἔκανε διδασκαλία. «Ν' ἀγα-

πάτε τὰ πουλάκια καὶ νὰ προστατεύετε τὶς φωλιές των, γιὰ νὰ σᾶς ἀγαποῦν κὶ αὐτά.»

[Ἀξιοσημείωτος καὶ πρωτότυπος τρόπος διδασκαλίας τῆς πρὸς τὰ πτηνὰ νὰ ὀφειλομένης ἀγάπης, ἄγνωστος, τοῦλάχιστον εἰς ἐμέ, ἀλλαχόθεν.—Σ. τ. Δ.].

Τῆς ἀνοιξέως

Τὴν ἀνοιξὴ ὑπάρχει τὸ ἔθιμον νὰ βγαίνουν ὄλοι, ἀφοῦ βάλουν κάτι στὸ στόμα, γιὰ νὰ μὴν ἀκούσουν τὴ φωνὴ τοῦ κούκκου ἀφάγωτοι. Πρέπει, λέγουν, νὰ προφυλαχθοῦν ἀπὸ τὸ «τ σ ἄ κ ι σ μ α» τοῦ κούκκου, καὶ μόνον, ἂν φᾶνε κάτι, πρὶν βγοῦν ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ, δὲν ἔχουν τὸ φόβο νὰ τοὺς τσακίσῃ ὁ κούκκος. Σ' αὐτὸ δίνουν μεγάλη σημασίαν καὶ οἱ μορφωμένοι.

[Τὸ ἔθιμον μετὰ τῆς συναφοῦς δεισιδαιμονίας ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀνήκει δὲ εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐθίμων καὶ δεισιδαιμονιῶν τῆς 1ης Μαΐου. Ἐν Πελοποννήσῳ καλεῖται *ροῦμπωμα* καὶ τὸ ρῆμα *ρομπιώνω*.—Σ.τ.Δ.].

+ Κ. ΤΣΟΥΡΚΑΣ

Ρυακίων Πιερίας

Τὰ περὶ τὸν νεκρὸν

Συνελέγησαν παρὰ τῆς Μαρίας Κωστοπούλου, ἑτῶν 65, ἀγραμμάτου.¹

Φούντας² ἀρχναίει νὰ ξιψχίη, ἂν προυφτάσοιμι, τοὺς μιταλαβαίνουμι μὶ τοὺν παπᾶ, ἀδὲ³ τ' ἀνάβουμι φούντας ἀγγιλιαστῆ⁴ ἰένα κηρὶ στοῦ διξι χιέρ⁵.

Ἄμα πιθάν' τοὺν ἀλλάζουμι καλά, τοὺν σαβανώνουμι ὕστια μὶ χασέν, τοῦ σταυρώνουμι τὰ χιέρια μπρουστά κὶ ὕστια τ' δένουμι μὶ μαντῆλ' τὰ χιέργια, τὰ πουδάργια κὶ τὰ τσιασούλια.⁶ Κατόπ' τ' βάζουμι στὰ μάτγια κὶ στὶς μύτις σπυργιὰ θυμινάμα κὶ τ' ἀνάβουμι σιμ ψχῆ⁷ τὴν καντήλα.

¹ [Τὰ ἔθιμα κατεγράφησαν εἰς τὸ τοπικὸν ἰδίωμα, ἀνήκον εἰς τὸν κύκλον τῶν βορειῶν. Δυστυχῶς δὲν δηλοῦται ἂν ὑπάρχῃ οὐράνωσις τῶν συμφώνων μετὰ τὴν ἔκθλιψιν. Διὰ τοῦτο ἐσημειώθη αὕτη μόνον δι' ἀποστρόφου. Τὸ πιθανώτερον εἶναι διὸ ὑπάρχει. Τὰ ἔρμηνεύματα ἀνήκουν εἰς τὴν Διεύθυνσιν.—Σ.τ.Δ.].

² Ἄφ' ἧς σιγιμῆς.

³ Εἶδὲ μὴ.

⁴ Ὅταν ἴδῃ τὸν ἄγγελον τοῦ θανάτου, δηλ. κατὰ τὸ ψυχοράγημα.

⁵ Χέρι.

⁶ Σιαγόνας.

⁷ Ἐπὶ τῆς κοιλίας, πρὸς τὸ μέρος τοῦ στομάχου.

Τῷ ἀνάφτουμι ἀλαλούρα¹ κηργιά κὶ καθουμέστι τρουύρ² κὶ τὸν κλαῖμι. Στὶ διξιά μιργιά βάζουμι ἴενα πιάτου μι στιάρ κὶ καίμι λαμπάδισ.

¹ Ἐρχονται ὕστια οἱ συγγινηδισ κὶ ἄλλ' κόσμ³ κὶ τ' ἀνφντι λαμπάδισ κὶ κηργιά. Τ' φέρνι λιλούδια κὶ πισκέσια,⁴ πιτρουκάλια,⁵ καραμέλिस, μαντήλια, μῆλα, κουκόσις⁶ κὶ κάστανα. Ὑστια οἱ γνέκισ τὸν μοιργιουλουγοῦμι.

Φούντας κουντεῦ⁷ ἢ ὦρα νὰ τὸν σκώσουμι, ἴερχιτι ἢ παπᾶς φουριμένους,⁷ μὶ τὰ ξιφτέρια, ρίχν' τρισάγιου κὶ τὸν σηκώνουμι. Μπρουστά πααίν' τὸν στιάρ κὶ τὸν νιβατό,⁸ κοντὰ πααίν' ἢ παπᾶς μὶ τὸν ψάλτ' κὶ ὕστια τοῦ λείψανου. Ἀποῦ κουντὰ πααίν' ὄλ' ἢ παρέα. Τὸν πααίνουμι στὴν ἱκκλησιὰ κὶ τὸν βάζνι στὸν πολυέλιου ἀπ' κάτ', τὸν διαβάζ' ἢ παπᾶς κὶ μεῖς καίμι κηργιά κὶ λαμπάδισ.

⁸ Ἀποῦ κεῖ ὕστια τὸν πᾶμι στοῦ νιμόρ⁹ κὶ τὸν παραχώνουμι. Φούντας ρίξ' ἢ παπᾶς στοῦ λείψανου τοῦ κρασί μὶ τὸν λάδ', ρίχνουμι κὶ μεῖς μὶ τὰ δγυὸ χιέρια χῶμα στοῦ λείψανου κὶ λέμι «Θιὸς σχουρέσ' τουν». Ὑστια μοιράζουμι στοὺν κόσμου τοῦ στιάρ κὶ τοῦ νιβατό κὶ τς δίνουμι νὰ πιοῦν ρακὶ κὶ κρασί κὶ πααίνουμι κατόπ' στοῦ σπῖτ' κὶ διαβάζ' ἢ παπᾶς μακάριου. Προυτοῦ μοῦῦμι στοῦ σπῖτ' ρίχνι νιρὸ κὶ νίβουντι στὰ χιέργια. Μπαίνουμι μέσα στοῦ σπῖτ' ὕστια κὶ καθουμέστι τρουύουρ στοῦ τραπέζ' κὶ τρῶμι. Στοῦ τραπέζ' ἔχουμι καφέ κὶ μιὰ κούπα κρασί. Τοῦ κρασί τοῦ δίν' ἢ παπᾶς κὶ πίν' οὐλ' κὶ τὴν ἀράδα κὶ λέν «Θιὸς σχουρέσ' τουν». Ὑστια ἢ παπᾶς μοιράζ' μορίδα¹⁰ ἀπ' τὴν λειτουργιά κὶ οὐλ' τρῶν. Ὑστια ἀπ' τοῦ φαεῖ πααῖνι οὐλ' στὰ σπῖτγια τς. Στῆς τρεῖς μέρις πααίνουμι στοῦ λείψανου νιρὸ κὶ τοῦ ρίχνουμι ἀλατρουῦτῃ στοῦ νιμόρ' κὶ τοῦ λαγῆν' τοῦ σπάζουμι οὐδ' ἐκεῖ. Φούντας γυρνᾶμι στοῦ σπῖτ' μᾶς ρίχνι ὄξου νιρὸ κὶ νιβουμέστι.

⁹ Ὅσου νὰ σαραντίσ', ἀνάβουμε κάθε βράδ' κηρὶ στοῦ νιμόρ.¹¹

¹ Ὀλόγουρα, περίξ.

² Τριγύρω.

³ Ἄλλος κόσμος.

⁴ Δῶρα. Ἡ λ. τουρκική.

⁵ Πορτοκάλια.

⁶ Καρόδια.

⁷ Ἐνδεδυμένοις τὰ ἄμφια.

⁸ Ψωμί ἐνψυμον, ποῦ κάνουν ἰδιαιτέρως γιὰ τὸν νεκρόν.

⁹ Τάφος. μνήμα. Ἡ λ. προέρχεται ἐκ τῆς λατινικῆς λ. memoria, ἣτις κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐδήλωσε τὸν τάφον. (Βλ. Ducange, Glossarium mediae et infimae latinitatis ἐν λ.). Ἐντεῦθεν ἐν παλαιохριστιανικαῖς ἐπιγραφαῖς *μεμόριον* (καὶ *μεμούριον*), ἐξ οὗ κατ' ἀνομοίωσιν τὸ ἀνωτέρω *νιμόρι*, καὶ κατ' ἄλλην περαιτέρω ἀνομοίωσιν *λιμόρι* (Κομοτινὴ καὶ ἀλλαχοῦ), καὶ τὸ καπταδοικὸν *μομόρ*. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ *μεμόριον* + *μνήμα* προέκυψε τὸ *μνημόριον*, *μνημόριον*, *μνημοῦριον*. Τοὺς δύο τους συνεκέντηρωσεν ὁ Π ο λ ἰ τ ῖ ς, Λαογρ. Συμμ., τ. Γ', σ. 338_{α-β}. Πρὸβλ. *μνημόρ*' εἰς τὸ ἀνωτέρω ὑπ' ἀρ. 2 ἄσμα, στ. 6.

¹⁰ Μικρὰ κομμάτια.

¹¹ Περί τῶν ἐπισηδίων ἐθίμων πρὸβλ. Ν. Γ. Π ο λ ἰ τ ο υ, Λαογρ. Σύμμ., τ. Β', σ. 52, καὶ Γ', 322 κέ.

Μοιρολόγια

Τὰ πῆρα ἀπ' τὴν Ἑλένην Λιακοπούλου, ἑτῶν 40, ἀγοράμματα.

1

Κινοῦσα πάϊνα στοῦ γιατρό, νὰ γειάνου τν ἀρροσσιτιά μου.

Στοῦ δρόμου νάποῦ πάϊνα, στοῦ δρόμου ποῦ πααίνου,

κανέναν δὲν ἰσαύροσα, κανέναν δὲ σταυρώνου,

μούνκι τοῦ Χάρου σιαύροσα κι τὸν καλημιροῦσα.

5 «Καλή σου μέρα, Χάρι μου.—Καλῶς τονν τὸν λιβέντη.

Ποῦ πᾶς, λιβέντη μ', μοναχός, ποῦ πᾶς κι δὲ φουβᾶσι;

—Ἰγὼ πανοῦ¹ νὰ γαιτριφτῶ, νὰ γειάνου τν ἀρροσσιτιά μου.

—Γιὰ σένα γιατρός δὲν ὑπάρχ'

γιατρός νὰ εἶμι γὼ μαζι μὶ τοῦ σπαθί μου.

10 Μένα ἢ Θιός μὶ ἔστειλι, νὰ πάρου τῆμ φρηγή σου.

Ἄφκὲ μὶ, Χάρι μ', ἄφκι μὶ πεντέξι ἀκόμα χροῖνια.

Ἰγὼ εἶμι νιός κι νιοῦτσικους κι νιοπαντριμένους.

Ἐχὼ γυναικὶα παρὰ νιά κι χήρα δὲν τὴν πρέπει.

Νὰ πιρπατήση ἔναργα,² τῆ λὲν πῶς καμαρῶνει,

15 νὰ πιρπατήση ἀδιασκά,³ τῆ λὲν παντροειὰ γυρῶει.»

[Τὸ δημοσιευόμενον μοιρολόγι εἶναι παρηλλαγμένη μορφὴ τοῦ γνωστοῦ ἔξαυτου τῆς πάλης βοσκῆ πρὸς τὸν Χάρον, τοῦ ὁποίου κυλαιότερον πρότυπον εἶναι ἡ πάλη τοῦ Διγενῆ πρὸς τὸν Χάρον. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ, Λαογραφία, τ. Α', σ. 171 κ.ἑ., καὶ Β', σ. 87, ἀρ. 7. Τοῦ ἀυτοῦ, Ἐκλογαί, ἀρ. 214 καὶ 215.—Σ. τ. Δ.]

2

Ἀνάθιμα ποῦ ἤλιγαν τ' ἀδέρφια δὲμ πονιοῦντι.

Τ' ἀδέρφια σκίζουν τάϊ βοννά κ' οἱ ἀϊδιοφρὲς τοὺς κάμπους,

ἢ μάννα σκίζ' τῆ θάλασσα, νὰ πάη νὰ τ' ἀνταμῶση.

Ἰκει ὁποῦ τ' ἀντάμουσι, σ' ἐνὲ χροσὸ τραπέζι,

5 χροσᾶ μαντήλια βγάλανι, τὰ δάχρονα νὰ σφουγγίζου.

«Τ' ἔχεις, μαννοῦλα μου, κι κλαῖς κι χύνεις μαῦρα δάχρονα,

σὰν τῆμ περδίκια θλίβισι, σὰν τῆμ περδίκια κλαίεις,

σὰν τοῦ κοράκιου τὰ φτιρὰ μαῦρη ἢ φουρσισιά σου;»

[Τὸ ἀνωτέρω μοιρολόγι εἶναι γνωστὸν καὶ ὡς ἔξαυτο τῆς Ξενιτειᾶς. Πρὸβλ. Λαογραφία, τ. Η', σ. 62, ἀρ. 57 καὶ τὴν ἐκεῖ παραπομπὴν τοῦ Πολίτου εἰς Μ. Λάσκαρη, Ἡ Λάστυ καὶ τὰ μνημεῖα τῆς, σ. 425, 1.—Σ. τ. Δ.]

¹ Πηγαίνω.

² Ἀργά.

³ Βιαστικά.

3

Ἡ ψυχὴ μετὰ τὸν θάνατον.

Τὰ πῆρα ἀπὸ τῆ Ρήνα Συροπούλου, ἐτῶν 55, ἀγράμματη, καὶ τὸ Θωμᾶ Κωστόπουλο, ἐτῶν 40, τῆς τετάρτης δημοτικῆς.

Ἄμα ἀρχνάη νὰ χαροπαλεύ᾽ ἡ ἄθρουπους, ἡ ψυχὴ ἀγάλια ἀγάλια ἀρχνάει νὰ βγαίν᾽ ἀπ' τοῦ σώμα. Ἄμα βγῆ τρουῦρνάει σὰ μύγα ὡς τοὺν οὐρανὸ κ' ἔρχιτι πίσου σαράντα μέρις.

Φούντας παραχώσουμι τοὺν νικρὸ κὶ γυρνᾶμι στοῦ σπῖτ' κὶ τρωῖμι, στ μέσ' τοῦ τραπέζ' βάζουμι ἰένα πουτῆρ' μὶ κρασί κὶ καῖμι κηρί. Τότε ἡ ψυχὴ γυρνάει ἀλαλούυρα ἀπ' τοῦ πουτῆρ' σὰ μύγα.

Ἔστιρα ἀπὸ σαράντα μέρις ἡ ψυχὴ πααίν' στοὺν οὐρανό, πὸν ἰέν¹ ἡ Θιὸς κὶ τγ κραίν' κὶ ἄμα ἔκαμε ἡ ἄθρουπους ἔργατα καλά, πααίν' ἡ ψυχὴ στοὺν Παραδείσου μὶ τὰ λιλούδγια, κὶ ἄμα δὲν ἔκανι καλά ἔργατα, πααίν' στυ Κόλασ', μέσα στὰ κατράνια κὶ μέσα στὰ λάδγια, πὸν βράζνι.³

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕἰΣ ΤΑ ΑΝΩΤΕΡΩ

A) Περὶ τῆς ψυχῆς ὑπὸ μορφῆν ἐντόμου καὶ δὴ καὶ μνίας βλ. Θεοφίλου Βορέα. Ζητήματα ὁμηρικῆς ψυχολογίας. Τριζουσαι ψυχαί. Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. Β' (1927), σ. 292 κέ. Πρβλ. καὶ Mengis, Seelenvogel ἐν Handwörterbuch d. deutsch. Aberglaubens, τ. 7, στ. 1572 κέ.

Αἱ ἑλληνικαὶ λαϊκαὶ δοξασίαι περὶ τῶν τυχῶν τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον δὲν περισυνελέγησαν καλῶς καὶ ἐπαρκῶς, αἱ δὲ περισυλλεγεῖσαι, τὰς ὁποίας συνεκέντρωσεν ὁ Πολίτης,¹ οὔτε σαφεῖς καὶ ἀπεstroγγυλωμέναι εἶναι οὔτε καὶ κατὰ τόπους αἱ αὐταί. Ἐξ ὧσων γνωρίζω φαίνεται ὅτι γενικωτέρα πως εἶναι ἡ περὶ παραμονῆς τῆς ψυχῆς ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς κόσμον, μετὰ τὴν ὁποίαν ἀνέρχεται πλέον εἰς τὸν οὐρανόν. Τί πράττει κατὰ τὰς τεσσαράκοντα ταύτας ἡμέρας ἡ ψυχὴ εἰς τὰς λαϊκὰς δοξασίας δὲν καθορίζεται σαφῶς. Ἐνιαχοῦ πιστεύεται ὅτι ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἡ ψυχὴ περιφέρεται ὑπὸ μορφῆν μνίας περὶ τὸ σῶμα ἢ εἰς τὸ δωμάτιον, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἔζη,⁵ ἀλλὰχοῦ ὅτι ὁ παραλαβὼν αὐτὴν ψυχοπομπὸς ἄγγελος περιάγει αὐ-

¹ Εἶναι.

² Τὴν κρίνει, τὴν δικάζει.

³ Βράζου.

⁴ Ν. Γ. Πολίτου. Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Νεοελληνικὴ μυθολογία. Ἀθήνα 1871, σ. 310. Τοῦ αὐτοῦ, Λαογραφικὰ Σύμμεκτα, τ. Β', σ. 55₂.

⁵ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεκτα, τ. Β', σ. 52.

τήν εἰς ὄλους τοὺς τόπους, ὅπου αὐτὴ ἔκαμε καλόν τι ἢ κακόν, ὅταν εὐρίσκειτο ἐν τῇ ζῳῇ, συνδυάζονται δὲ αἱ δοξασίαι αὐταὶ καὶ πρὸς διάφορα λατρευτικά ἔθιμα, ὅπως εἶναι τὸ ἄναμμα κηρίου ἢ κανδήλας, ἢ παράθεσις ποτηρίου ὕδατος ἐν τῷ δωματίῳ, ὅπου ἀπέθανε, ἢ νηστεία, ἢ ἀποχή ἀπὸ ὀρισμένων πράξεων κτ.¹ Αἱ δοξασίαι αὐταὶ οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὰς ἐκ τῆς ἀρχαιότητος πηγαζούσας καὶ παραλλήλως παρὰ τῷ λαῷ ὑφισταμένας περὶ Χάρωνος καὶ καταχθονίου Ἄδου. Προδήλως πρόκειται περὶ δοξασιῶν νεωτέρων, αἰτινες κατὰ τοῦτο δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς χριστιανικαί, καθ' ὅσον ὁ ἀφαιρῶν τὴν ψυχὴν καὶ ψυχοπομπὸς εἶναι ἄγγελος, συνήθως ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ὅστις καὶ προσάγει τὴν ψυχὴν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ, ἔαν κατὰ τὴν πρὸς τὰ ἄνω ὁδὸν ἀποδειχθῇ ὅτι αὐτὴ εἶναι ἀξία τοῦ Παραδείσου διὰ τὰς πλεοναζούσας αὐτῆς ἀγαθὰς πράξεις. Σαφέστερόν πως ἐξιστοροῦνται τὰ πράγματα εἰς τὰς λεγομένας πατερικὰς διηγήσεις, εἰς τὰς ὁποίας γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς γῆς εἰς τὸν οὐρανόν. Τοιαῦται διηγήσεις ἔχουν ἀρκετὰ δημοσιευθῆ, ὑπάρχοντες δὲ καὶ ἄλλαι εἰς ἡμιδημῶδη χειρόγραφα, ἀποκείμενα εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν μοναστηρίων, αἱ ὁποῖαι παραμένουν εἰσέτι ἀδημοσίευτοι. Ὁ Πολίτης εἰς τὸ παλαιὸν ἔργον του ἐδημοσίευσε μερικὰς τοιαύτας, ἐν αἷς καὶ τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Ἅγιον Μακάριον τὸν Αἰγύπτιον² καὶ δημοσιεύθησαν ἤδη παρὰ Migne.³ Τοῦ αὐτοῦ Μακαρίου φέρεται καὶ δημοδεστέρα ἐν τῷ ὑπ. ἀριθ. 13 κώδικι τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, διαφέρουσα ἐν ταῖς λεπτομερείαις τῆς παρὰ Migne.

Τὸν κώδικα τοῦτον περιέγραψα λεπτομερῶς εἰς τὸ ἄλλοτε ἐν Λευκωσίᾳ ἐκδιδομένῳ ὑπὸ τοῦ Κ. Παπαπορφυρίου θρησκευτικῶν περιοδικῶν «Πίστις», εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 15 φυλλάδιον τῆς 24 Μαΐου 1913. Ὁ κώδιξ ἐγράφη περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος διὰ πλείονων συγχρόνων χειρῶν, ἀνῆκε δὲ εἰς τὸν ἐπίσκοπον Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων Λουκᾶν, μετὰ θάνατον δ' αὐτοῦ περιήλθεν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς κειμένης ἀνωτέρω τοῦ Καρπενσιού. Τὸ ἐν φ. 187β σημεῖωμα ἀναγνώστου τινὸς ἀποδίδει πολὺ καλὰ τὴν κατάστασιν τοῦ κειμένου. «Ὁφέλιμος μὲν ὁ παρὸν λόγος ὁμολογουμένως... καίτοι ὑπ' ἀμαθίας τῶν πολλᾶκις μεταγραφάντων διέφθαρται». Πράγματι οὐ μόνον ἡ ὀρθογραφία, ἀλλὰ καὶ ἡ μεταγραφὴ τῶν λέξεων εἶναι χειρῆστη, πολλᾶκις δὲ καὶ ὁ χωρισμός. Πλὴν τούτου αἰσθητὴ εἶναι ἡ ἐγκατάμειξις δημοδεστέρων λέξεων καὶ ἐκφράσεων εἰς τὸ ἀρχικῶς ἀρχαῖζον κείμενον. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀρχαῖζον οὐδόλωσ συμπίπτει πρὸς τὸ παρὰ Migne. Πρόκειται περὶ διαφόρου μᾶλλον κειμένου

¹ Ἐνθ. ἀν.

² Ν. Γ. Πολίτου, Μελέτη κτλ. σ. 316 κέ.

³ MSG, τ. 34, στ. 224 κέ.

ἢ περὶ διασκευῆς τοῦ γνωστοῦ. Τὸ μόνον κοινὸν εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως καὶ τὰ προβλήματα, τῶν ὁποίων ἡ ἐρμηνεία ἐπιζητεῖται, καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ τύχη τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον καὶ ὁ λόγος, δι' ὃν γίνονται τὰ μνημόσυνα, κυρίως τὰ τρίτα, τὰ ἔνυα καὶ τὰ τεσσαρακοστά. Δὲν νομίζω ἄσκοπον νὰ παραθέσω τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἐνδιαφερούσας λεπτομερείας. Παραλείπω τὴν σημείωσιν τῶν ὀρθογραφικῶν σαφαλμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἄπειρα.

3α

Διήγησις πᾶν ὠφέλιμος Μακαρίου μοναχοῦ τοῦ Αἰγυπτίου

Πορευόμενος ποτέ τις τῶν ἁγίων πατέρων ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἠκολούθησεν αὐτῷ ἄγγελος κυρίου καὶ εἶπεν αὐτῷ· «Εὐλόγησον, πάτερ ἅγιε.» Ἐκεῖνος δὲ λογισάμενος ὅτι μοναχός ἐστιν ἐκ τῆς ἐρήμου, στραφεὶς πρὸς αὐτὸν εἶπεν· «Ὁ Θεὸς συγχωρήσει σε, τέκνον.» Ὁδυσάντων οὖν αὐτῶν ὀλίγον διάστημα καὶ κατανοήσας ὁ μοναχὸς τὴν θεωρίαν καὶ τὸ σχῆμα, λέγει πρὸς αὐτόν· «Βλέπω σε, τέκνον, καὶ ἐξίσταμαι τίς σου αὕτη ἡ θαυμαστὴ θεωρία καὶ τοῦ εἶδους ἡ καλλονή. Οὐ γὰρ εἶδον τοιαύτην ἐμορφίαν εἰς ἄνθρωπον ἐν τῷ κόσμῳ καὶ λογίζομαι μήπως οὐκ εἶ ἄνθρωπος καὶ διὰ τοῦτο ὀρκίζω σε εἰς τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς εἰπεῖν μοι τὸ ἀληθές.» Τότε ποιήσας τῷ μοναχῷ μετανοίαν, λέγει·¹ «Εὐλόγησον, πάτερ ἅγιε. Ἐγὼ γάρ, ὡς ὄρας, οὐκ εἶμι ἄνθρωπος, ἀλλ' ἄγγελος εἰμι καὶ ἤλθον διδάξαι σοι μυστήρια, ἃ οὐ γινώσκεις καὶ ἐπιθυμεῖς. Καὶ λοιπὸν ἐρώτησόν με ὅ,τι βούλῃσαι καὶ ἐγὼ ἀποκρίνομαι σοι.» Τότε ὁ γέρον ποιεῖ τῷ ἀγγέλῳ μετανοίαν λέγων· «Εὐχαριστῶ σε, Κύριε, ὅτι ἔπεμψάς μοι ὁδηγόν, ἵνα διδάξῃ με ἃ οὐκ ἐπίσταμαι καὶ τὰ ἐπιθυμῶ μαθεῖν ἀπόκρυφα μυστήρια.» |

3β

Τότε ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν· «Λέγε μοι, πάτερ ἅγιε, λέγε μοι.» Τότε ἀποκριθεὶς ὁ γέρον λέγει· «Εἰπέ μοι, ἅγιε ἄγγελε, ἐὰν γνωρίζουσιν ἀλλήλους εἰς τὸν αἰώνιον ἐκεῖνον κόσμον οἱ ἄνθρωποι, οἱ κεκοιμημένοι.» Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος· «Ἄκουσον, πάτερ ἅγιε. Ὡσπερ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον οἱ ἄνθρωποι ἀφ' ἐσπέρας κοιμῶνται ἕως τὸ πρωτὶ καὶ αὔριον ἐξυπνῶσι καὶ τοὺς ἀνθρώπους, οὓς ἀφ' ἐσπέρας κατέχουσι καὶ γνωρίζουσιν, αὔριον πάλιν βλέπουσιν αὐτοὺς καὶ γνωρίζουσιν καὶ χαιρετῶσιν αὐτοὺς καὶ συνομιλοῦσι καὶ πολλάκις καθέζονται καὶ συνευφραίνονται καὶ ἐρωτῶσιν εἰς τὸν ἕτερον, τοιοῦτῳ τρόπῳ γίνεται καὶ εἰς ἐκεῖνον τὸν κόσμον, εἰς τὸν ἕτερον γνωρίζει καὶ συνευφραίνεται καὶ συνομιλεῖ, ἀλλὰ καὶ οὓς ποτε οὐκ οἶδασι, ἐκεῖ γνωρίζουν αὐτούς. Ὡσπερ τις ὑπάγει εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἐκεῖ βλέπει καὶ ἄρχοντας καὶ πτωχοὺς καὶ ἐρωτᾷ τίς ἐστὶν οὗτος καὶ τίς ἐκεῖνος καὶ δι' ἐρωτήματος μανθάνει καὶ οὓς οὐκ εἶδέ ποτε, τοιοῦτῳ τρόπῳ γίνεται καὶ ἐκεῖ· λέγω δὲ οἱ δίκαιοι, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ καὶ τοῦτο στεροῦνται.»

¹ Κῶδ. λέγων

4α Τότε λέγει ὁ γέρον· «Εἶπέ μοι καὶ τοῦτο παρακαλῶ. Μετὰ τὸν χωρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος | τί γίνεται καὶ πῶς καὶ διατί γίνονται τὰ μνημόσυνα τῶν τεθνεώτων;» Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν· «Ἄκουσον, πάτερ ἅγιε. Μετὰ τὸν χωρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος, λαμβάνουσιν αὐτὴν οἱ ἄγγελοι μετὰ τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ ἔρχονται εἰς τὸν οὐρανόν, ἵνα προσκυνήσουσι τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἀπὸ τῆς γῆς δὲ ἕως τὸν οὐρανὸν ὑπάρχει σκάλα καὶ καθὲν σκαλόνιν ἔχει ἐν τάγμα δαιμόνων, ἅπερ λέγουσι τελώνια. Καὶ ἀπαντῶσι τὴν ψυχὴν ἐκείνην τὰ πονηρὰ πνεύματα καὶ φέρουσι τὰ χειρόγραφα αὐτῶν καὶ δεικνύουσι τῶν ἀγγέλων αὐτὰ καὶ λέγοντες τὴν ὁδεῖνα ἡμέρα καὶ εἰς τὰς τόσας τοῦ μηνὸς τοῦ δεῖνος ἐποίησεν ἢ τοιαύτη ψυχὴ τοιοῦτον ἁμάρτημα, ἢ ἔκλεπεν ἢ ἐπόρνευσεν ἢ ἐμοίχευσεν ἢ ἐμαλάκισεν ἢ ἐψεύσατο ἢ ἐσυβούλευσεν ἄνθρωπον εἰς κακὸν ἔργον ἢ ἄλλο εἶ τι ἄρα κακὸν ἐποίησεν. Καὶ ἀποδεικνύουσι καὶ οἱ ἄγγελοι ἐὰν τι ἀγαθὸν ἢ ψυχὴ ἐκείνη ἐποίησεν ἢ ἐλεημοσύνη ἢ προσευχὴν ἢ λειτουργίαν ἢ νηστειάν ἢ ἄλλο ἀγαθόν. Καὶ ἀντισταθμίζουσιν οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ δαίμονες. Καὶ ἐὰν ἔχη τίποτε ἀγαθὸν περισσόν, ἀρπάζουσιν αὐτὴν οἱ ἄγγελοι καὶ ἀνεβαίνουν εἰς τὸ ἕτερον σκαλόνιν.

5α Καὶ ἐκεῖ πάλιν εὐρίσκεται ἕτερον τελώνιν. | Λοιπὸν τρίζουσιν τοὺς ὀδόντας αὐτῶν ὡς ἄγριοι <θηρ>ες καὶ <ἀγωνί>ζονται, ἵνα ἀρπάσουσιν τὴν ἐλεινήν ἐκείνην ψυχὴν δέκ<...πα>ρὰ τῶν ἀγγέλων. Καὶ ἐκείνη ἢ ψυχὴ συστέλλεται καὶ φοβεῖται κ...μαι καὶ ὡς δῆθεν κρύβεται εἰς τοὺς κόλπους τῶν ἁγίων ἀγγέλων. Καὶ ἐκεῖ πάλιν γίνεται μεγάλη διάλεξις¹ καὶ μέγας θόρυβος, ἵνα δυνηθῶσιν οἱ ἄγγελοι ἐλευθερῶσαι τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν. Καὶ ἐὰν ἐλευθερωθῇ, ἀνέρχεται πάλιν εἰς τὸ ἀνώτερον σκαλόνιον. Ἐκεῖ πάλιν εὐρίσκεται ἕτερον τελώνιον. Καὶ λοιπὸν τρίζουσι τοὺς ὀδόντας αὐτῶν δυνατώτερον καὶ ἀγριώτερον. Ἐκεῖ δὲ πάλιν γίνεται πολλὴ ὄχλησις καὶ πολλὴ ταραχὴ ἀνεκδιήγητος τίς νὰ κερδίση τὴν ἐλεινήν ἐκείνην ψυχὴν, οἱ ἄγγελοι ἢ οἱ δαίμονες. Καὶ μετὰ ταῦτα πάλιν ἀνέρχεται εἰς τὸ ἀνώτερον, ἕως οὗ ἀναβῶσιν εἰς τὴν πύλιν τοῦ οὐρανοῦ.

5β Ἐκεῖ λοιπὸν ἐστὶν τὸ τάγμα τῆς πορνείας. Καὶ τίς διηγῆσται, πάτερ ἅγιε, τὴν ταραχὴν ἐκείνην καὶ τὸν θόρυβον, ὃν ποιοῦσιν οἱ πονηροὶ δαίμονες, καὶ τίνα φόβον δεικνύουσιν τῆς ἐλεινής ἐκείνης ψυχῆς, πλείονα ὄχλησιν ποιοῦντες² ἐν αὐτῇ. Λέγεται αὐτῇ πόσα ποῦ παρέβη.³ «Οὐκ εἶ σύ, ὁ πορνεύσας καὶ καταμολύνας τὸ... ἅγιον ἔνδυμα; Οὐκ εἶ σύ ὁ μολύνας τὴν ἁγίαν τῶν ἀγγέλων στολὴν; Ποῦ νῦν ὑπάγεις; Ἀπόστρεφε εἰς τὰ ὀπίσω, ἀπόστρεφε | εἰς τὰ κάτω, ἀπόστρεφε εἰς τὸν σκοτεινὸν Ἄδην, ἀπόστρεφε εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, ἀπόστρεφε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον,

¹ Οὕτως ὁ κῶδ. Τὸ ἀρχικὸν πιθανῶς *διελεγεῖς* ἢ *διένεξις*   ² Κῶδ. ποιοῦντας

³ Κῶδις; λέγεται αὐτῇ πῶς ἂ ποῦ παρέβη.

ἀπόστρεφε εἰς τὸν βρυγγὸν τῶν ὀδόντων, ἀπόστρεφε εἰς τὸν σκόληκα τὸν ἀκοίμητον.» Τότε γοῦν, εἰ ἔστιν ἡ ψυχὴ ἐκείνη καταδεδικασμένη, ἀποστρέφουσιν αὐτὴν οἱ πονηροὶ δαίμονες ὑποκάτω τῆς γῆς, εἰς τόπον σκοτεινόν, εἰς τόπον πονηρὸν καὶ ὀδ<υνη>ρόν, καὶ οὐαὶ τῇ ψυχῇ ἐκείνῃ. Οὐαὶ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἣ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος. Καὶ τίς διηγῆσεται, πάτερ ἄγιε, τὴν ἀνάγκην ἐκείνῃν ἣ ποία γλῶσσα δύναται εἰπεῖν τὴν ὀδύνην ἐκείνῃν; Ἄγγελος εἰμὶ καὶ πάλιν φρίττω τὴν τιμωρίαν ἐκείνῃν, ἣν ἔχουσι αἱ καταδικασθεῖσαι ψυχαὶ εἰς τὸν δεινὸν τόπον ἐκεῖνον. Εἰ δὲ <ἦ> ψυχὴ εὐρεθῆ καθαρὰ καὶ ἀναμάρτητος, ἀνέρχεται μετὰ τοιαύτης χαρᾶς ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ συναπαντῶσιν αὐτὴν οἱ ἄγγελοι μετὰ λαμπάδων καὶ θυμιατῶν καὶ ἀσπάζονται αὐτὴν ἕως τὸν δεσποτικὸν θρόνον καὶ προσκυνεῖ θεὸν | τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Καὶ τότε βλέπει τοὺς χοροὺς τῶν ἁγίων ἀποστόλων, τῶν ἁγίων μαρτύρων, τῶν ἁγίων πατέρων, τὰ ἑννέα τάγματα τῶν ἁγίων ἀγγέλων, τὴν λαμπρότητα ἐκείνῃν τὴν ἄρρητον καὶ ἀκούει τὴν ἀγγελικὴν ἐκείνῃν μελωδίαν καὶ τὸ κάλλος ἐκεῖνο τὸ ἀμήχανον.

6α

Ἡρώτησας καὶ περὶ τῶν μνημοσύνων, πῶς καὶ διατὶ ἐπιτελοῦνται. Τὰ τρίτα μὲν γίνονται, ἐπειδὴ, ὡς εἶπον, ἕως τρεῖς οὐκ ἀνέρχεται ἡ ψυχὴ εἰς προσκύνῃσιν καὶ διὰ τοῦτο ποιοῦνται, ὥσπερ κανίσκιον πεμψόμενον εἰς τὸν Κύριον ὑπὲρ τῆς ψυχῆς. Καὶ μετὰ τὴν προσκύνῃσιν ἀποστρέφουσιν αὐτὴν οἱ ἄγγελοι καὶ δεικνύουσι τοὺς τόπους, ἔνθα περιεπάτησεν αὐτὴ ἐν τῇ ζωῇ αὐτῆς, καὶ ἀναθυμίζουσιν αὐτῇ¹ τὰς πράξεις αὐτῆς, τὰς τε ἀγαθὰς καὶ τὰς πονηρὰς. «Ὡδε ἔκλεψας, ἐκεῖ ἐπόρνευσας, ὧδε κατελάλησας, ἐκεῖ ἐμαλακίσθης, ὧδε ἐφόνευσας, ἐκεῖ ἐπιόρκησας, ὧδε ἠδίκησας, ἐκεῖ ἐβλασφήμησας, ὧδε ἐξούρνευσας,² ἐκεῖ ἔκλεψας, ὧδε ἐμέθυσας, ἐκεῖ ἐμαχίσθης,³ ἐσκανδάλισας.» Εἶτα πάλιν. «Ὡδε ἐποίησας ἐλεημοσύνην, | ἐκεῖ ἐ<νήσ>τευσας, ὧδε μετάνοιαν, ἐκεῖ λειτουργίαν, ὧδε παράκλησιν, ἐκεῖ ἀγρυπνίαν, ὧδε προσευχὴν, ἐκεῖ γονυκλισίαν, ὧδε στάσιμον, ἐκεῖ ἐγκράτειαν.» Καὶ ἐνθυμίζουσιν αὐτὴν καὶ τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ πονηρὰ ἕως τῆς ἐνάτης ἡμέρας. Καὶ τῇ ἐνάτῃ λοιπὸν ἡμέρᾳ ἀνέρχεται πάλιν εἰς προσκύνῃσιν, ὥσπερ καὶ τῇ τρίτῃ. Καὶ λοιπὸν πέμπονται πάλιν τὰ μνημόσυνα, ἧγουν ἐνθύμισις εἰς τὸν Κύριον ὑπὲρ τῆς ψυχῆς, ὅπως ἀποδεχθῆ ὁ Κύριος ἐν ἰλέφ ὄμματι καὶ ἡμέρῳ αὐτῆν. Καὶ διὰ τοῦτο γέγραπται ὅτι (:) ἔχειν τινὰ εἰς ὠφέλειαν. Ἐπειδὴ πολλὰ ὠφελοῦσιν τὴν ψυχὴν αἱ ἐλεημοσύναι καὶ λειτουργαίαι καὶ τὰ μνημόσυνα. Δύνανται, πάτερ ἄγιε, ἐκβαλεῖν ψυχὴν ἀπὸ κόλασιν αἱ ἐλεημοσύναι καὶ λειτουργαίαι καὶ τὰ μνημόσυνα.

6β

Μετὰ δὲ τὴν δευτέραν προσκύνῃσιν πάλιν φέρουσιν αὐτὴν οἱ ἄγγελοι ἐν τῷ κόσμῳ καὶ δεικνύουσιν αὐτῇ⁴ τὸν Παράδεισον, τὸν Ἐλαιῶνα, τὸν Κόλ-

¹ Κῶδ. αὐτοῖ   ² Πιθανῶς ἐκ τοῦ ζούρα (=usura, Ducange), ἐτοκογλύφης.

³ Οὕτως ὁ κῶδ. ἀντὶ ἐμαχέσθης

⁴ Κῶδ. αὐτοῖ

7α πον τοῦ Ἀβραάμ, τὰς Σκηνὰς¹ καὶ τὰς ἀναπαύσεις τῶν δικαίων. | Καὶ τὸ
 ἰδεῖν τὴν χαρὰν ἐκείνην τὴν ἄφατον παφαιμ<θεῖ>ται καὶ χαίρεται καὶ δέε-
 ται τῶν ἀγγέλων, ἵνα κατασκοπήσουσιν αὐτὴν ἐκεῖ μετὰ τῶν δικαίων. Ἔπειτα
 δεικνύουσιν αὐτῇ καὶ τὰς κολάσεις τῶν ἁμαρτωλῶν λέγοντες· «Οὗτος ἐστὶν
 ὁ πύρινος ποταμός, οὗτος ὁ σκόληξ ὁ ἀκοίμητος, τοῦτο ἐστὶ τὸ σκότος τὸ
 ἐξώτερον, τοῦτο τὸ ἐσώτερον, οὗτος ἐστὶν ὁ βρυγμός τῶν δόδωντων» καὶ κα-
 θεξῆς ἴλας τὰς κολάσεις τῶν ἁμαρτωλῶν. Οὐ γὰρ ἐστὶ, πάτερ ἅγιε, δριμυ-
 τᾶτή κόλασις οὐδὲ φοβερωτέρα, ὡς τοῦ πόρνου καὶ τοῦ κλέπτου. Πᾶσαι γὰρ
 αἱ κολάσεις δειναὶ εἰσιν, τοῦ δὲ κλέπτου καὶ τοῦ πόρνου οὐκ ἔστι δεινότε-
 ρα, ἐξαιρέτως τοῦ πόρνου μοναχοῦ καὶ μοναχῆς καὶ τοῦ πόρνου ἱερέως καὶ
 πρεσβυτέρως. Καὶ λοιπὸν ἀναφέρεται πάλιν εἰς προσκύνησιν τῆς τεσσαρα-
 κοστῆς ἡμέρας καὶ διὰ τοῦτο πάλιν γίνονται τὰ μνημόσυνα τῶν τεθνεώτων,
 7β ἐπειδὴ μέλλει ἡ ψυχὴ τῇ τεσσαρακοστῇ λαβεῖν τὴν ἀπόφασιν ἀπελθεῖν ὅπου
 βούλεται | ὁ φιλόανθρωπος θεὸς κατὰ τὰ ἔργα καὶ κατὰ τὴν πράξιν, ἦν ἔ-
 πραξεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ ἀποκαθίσταται ἡ ψυχὴ, ἔνθα βούλεται ὁ
 Κύριος ἕως τῆς ἡμέρας τῆς ἀναστάσεως, ἵνα ἀναστηθῆσεται καὶ τὸ σῶμα
 καὶ ἀπολάβῃ κατὰ <τὰ ἔργα> αὐτοῦ.»

Τότε στενάξας ὁ γέρον καὶ δακρύσας πικρῶς εἶπεν· «Οὐαὶ τῇ ἡμέρᾳ
 ἐκείνῃ, ἣ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος. Βέλτιον αὐτῷ εἶ οὐκ ἐγεννήθη.»
 Λέγει αὐτῷ ὁ ἄγγελος· «Ναί, τίμιε γέρον, ὁ ἁμαρτωλός. Ὁ δὲ δίκαιος ἄν-
 θρωπος μακάριος καὶ μακαρία [ἡ ὥρα] καὶ ἡ ὥρα, ἣ ἐγεννήθη.» Τότε λέγει
 ὁ γέρον· «Παρακαλῶ σε εἰπεῖν μοι καὶ τοῦτο. Ἔχει τίποτε ἄνεσιν ὁ ἁμαρτω-
 λὸς ἢ τέλος <ἢ> κόλασις αὐτοῦ;» Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν· «Οὐ-
 χί, τίμιε γέρον, οὐχί. Οὔτε ἡ βασιλεία τῶν δικαίων ἔχει τέλος οὔτε ἡ κό-
 λασις τῶν ἁμαρτωλῶν. Ἐὰν ἔπαιρνε τινὰς πᾶσα χιλίους χρόνους ἕνα κόκκον
 8α ἄμμον καὶ μετάρθετεν αὐτόν, ἔχειν ἤθελεν ἐλπίδα ἵνα τελειώσῃ, | ἣ δὲ τῶν
 ἁμαρτωλῶν κόλασις τέλος οὐκ ἔχει.» Λέγει ὁ γέρον· «Παρακαλῶ σε εἶπῃς
 μοι καὶ τοῦτο. Ποῖοι ἅγιοι εἰσὶν σπλαγχνικώτεροι εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἵνα πα-
 ρακαλῇ ὁ ἔλεεινός ἄνθρωπος αὐτούς, ἵνα παρακαλέσουσιν ὑπὲρ αὐτοῦ.» Καὶ
 ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος λέγει· «Ὅλοι οἱ ἅγιοι εὐσπλαχνοὶ εἰσὶν εἰς ὑμᾶς τοὺς
 ἀνθρώπους καὶ εὐγνώμονες. Ἄλλ' ὑμεῖς οἱ ἄνθρωποι, ὡς ἀγνώμονες καὶ
 ἀχάριστοι, ποιεῖτε αὐτοὺς ὀργίζεσθαι ἐφ' ὑμᾶς. Οἱ γὰρ ἅγιοι ἄγγελοι ἐκεῖ-
 νοι ἔχουσι σπλάχνα πολλὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἐπειδὴ ἔνεκεν τῆς σωτηρίας
 τοῦ ἀνθρώπου εἶδον καὶ αὐτοὶ τρανότερον τὸν Θεόν. Πλὴν τούτου ἡ κυ-
 ρία ἡμῶν καὶ δέσποινά Θεοτόκος, αὐτὴ κήδετα πλέον τοῦ τῶν ἀνθρώπων
 γένους. Ἔδει, πάτερ, τὸν ἔλεεινὸν ἄνθρωπον ἀνεξάλειπτον ἔχειν τὸ ὄνομα
 αὐτῆς ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ διάβολος ἠπάτησεν τὸν ἄνθρωπον καὶ
 ἀχάριστος ἐγενόνη. Διὰ γὰρ τὴν πρεσβείαν καὶ ἰκεσίαν αὐτῆς ἴσταται ὁ

¹ Κῶδ. τὰς κυνάς

8β κόσμος μέχρι τὴν σήμερον. Κατεφρόνησαν γὰρ οἱ ἄνθρωποι τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἁγίους καὶ κατεφρόνησεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς καὶ οἱ ἅγιοι.»

Τότε λέγει ὁ γέρον· «Εἰπέ ἡμῖν, ἅγιε ἄγγελε, ποῖον ἁμάρτημα ὑπάρχει μέγιστον τῶν ἁμαρτιῶν.» Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν· «Πᾶσα ἁμαρτία, τίμιε γέρον, χωρίζει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν Θεόν, ἡ δὲ μνησικακία καὶ ἡ βλασφημία κυριεύει ὅλας τὰς ἁμαρτίας. Αὗται γὰρ καὶ μόναι ἱκαναὶ εἰσι καταβιβᾶσαι τὸν ἄνθρωπον εἰς πέταυρον Ἄδου καὶ εἰς τὰ καταχθόνια τῆς γῆς καὶ θαλάσσης.» Πάλιν λέγει ὁ γέρον· «Ποῖον ἁμάρτημα πλέον τῶν ἄλλων μισεῖ ὁ Θεός;» Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος· «Τὴν δεινὴν κενοδοξίαν. Αὕτη γὰρ καὶ μόνη ὄλον τὸν κόσμον ἀπόλεσεν, ὅτι δι' αὐτῆς ὁ πρωτόπλαστος Ἀδὰμ ἐξόριστος τοῦ Παραδείσου γέγονε. Δι' αὐτῆς γὰρ ὁ πρῶτος τῶν δαιμόνων ἀπόλετο καὶ ὁ Φαρισαῖος τοὺς κόπους ἀπόλεσεν. Ὁ γὰρ ἄνθρωπος, ἐὰν πέσῃ εἰς τοιοῦτον πάθος, δύσκολον ἐξεργῆται.» Τότε λέγει ὁ γέρον· «Ποῖοι ἄνθρωποι κολάζονται πλέον τῶν ἄλλων;» Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος λέγει· | «Εἰπον σοι ὁ πόρονος καὶ ὁ βλάσφημος... Λέγω σοι καὶ τοῦτο· ὅτι ὑποκάτω ὄλων τῶν κολάσεων ὑπάρχει κόλασις δεινὴ καὶ πονηρὰ καὶ καλεῖται Ἀφάνεια. Ἐκεῖ γὰρ κολάζονται οἱ ἱερεῖς οἱ πορνεύοντες καὶ ἱερουροῦντες¹ καὶ οἱ μοναχοὶ καὶ μοναχαὶ αἱ πορνεύουσαι. Ἐπειδὴ, τίμιε γέρον, τὸ πᾶσον τάγμα μέλλει ἀναστηθῆναι ἀπὸ τοὺς καλογέρους, τοὺς ἀγαθούς, καὶ καλοὺς ἱερεῖς, καὶ εἰς μεγάλην τιμὴν ἀναβῆναι, λοιπὸν οἱ πονηροὶ καὶ κακοὶ μοναχοὶ εἰς μεγάλην ἀτιμίαν καὶ κόλασιν ἀποπέμπονται. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἱερεῖς οἱ παραβαίνοντες τοὺς θεῖους καὶ ἱεροὺς νόμους καὶ κανόνας καὶ δέχονται παρανόμους ἔνεκεν δώρων. Ἀλλὰ καὶ οἱ καταφρονοῦντες τὴν ἀκολουθίαν αὐτῶν ἔνεκεν κοσμικῶν καὶ βιοτικῶν φροντίδων. Ἐν μιᾷ γὰρ αὐτῶν ἐκάστη ἀκολουθία λόγον δώσουσιν τῷ Θεῷ. Οὐ γὰρ εὐρίσκουσι ἕτερον καιρὸν τοῦ ἀπολεσθέντος, ἵνα δουλεύουσιν αὐτόν. Περὶ δὲ τῶν μεθυσμένων | ἱερέων τί εἶπω <καὶ τί> λαλήσω; Ὅτι δεινὴ κόλασις αὐτοὺς ἀναμένει.» Τότε λέγει ὁ γέρον· «Εἰπέ μοι καὶ τό, παρακαλῶ. Οἱ καταφρονοῦντες τὴν ἁγίαν Κυριακὴν ἔχουσιν ἐκεῖ τίποτε ἄνεσιν;» Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν· «Ὅσαὶ αὐτοῖς, γέρον. Ὅτι μεγάλη κόλασις ἐκδέχεται² αὐτούς. Ὅστις καταφρονῆσῃ τὴν ἁγίαν Κυριακὴν <ἡ>μέραν τοῦ Κυρίου καταφρονεῖ καὶ ὁ Θεὸς καταφρονεῖ αὐτόν. Ἡ γὰρ Κυριακὴ ἡμέρα ὁ Κύριος ἐστὶ καὶ ὅστις τιμᾷ <αὐτὴν> τὸν Κύριον τιμᾷ· ὅστις δὲ πάλιν καταφρονεῖ αὐτὴν τὸν Κύριον καταφρονεῖ.» Ὡσπερ καὶ τῆς Θεοτόκου τὴν μνήμην, οἷος τιμᾷ καὶ σχ - λάξει, αὐτὴν τὴν Θεοτόκον τιμᾷ. Ὁμοίως καὶ τῶν ἄλλων ἁγίων. Καὶ ὅστις τιμᾷ τῶν ἁγίων τὰς μνήμας καὶ εορτάζει κατὰ τὴν δύναμιν βοηθοῦσιν αὐτὸν καὶ οἱ ἅγιοι. Ὅτι οἱ ἅγιοι ἔχουσιν παρησίαν καὶ εἴ τι βούλονται³ ζητήσαι παρὰ Θεοῦ δι' ἡμᾶς. Ἀλλ' οἱ⁴ ἄνθρωποι, γέρον, ἀπεδίωξαν τὸν φόβον

¹ Κῶδ. ἐρουροῦντες² Κῶδ. ἐνδέχεται³ Κῶδ. βούλων⁴ Κῶδ. ἄλλοι

10α τοῦ Θεοῦ ἀπ' αὐτῶν καὶ οὔτε τὸν Θεὸν ἔχουσι φίλον οὔτε τινὰ τῶν ἁγίων, |
 ἀλλ' ἐκολλήθησαν μόνον τοῖς κοσμικοῖς πράγμασιν ἅμα καὶ βιοτικοῖς, τοῖς
 ἀπολλυμένοις καὶ φθειρομένοις, καὶ οὐαὶ αὐτοῖς. Γίνωσκε, τίμια γέρον, ὅτι
 πᾶς ἄνθρωπος, ἢ ἱερεὺς ἢ μοναχὸς ἢ κοσμικὸς ἢ ἰδιώτης, ὅς οὐ τιμᾷ τὴν
 ἁγίαν Κυριακὴν, Θεοῦ πρόσωπον οὐκ ὄψεται οὐδὲ ἔστιν αὐτῷ σωτηρίας ἐλ-
 πίς. Καὶ εἰ τι βούλει <ἐ>ρώτησον, ὅτι ὥρα ἐστὶν τοῦ πορευθῆναι ἐν τῷ
 οὐρανῷ ποιῆσαι τὴν παράστασιν τοῦ Κυρίου μου.» Τότε στενάξας ὁ γέρον
 καὶ δακρύσας πικρῶς, εἶπεν· «Οὐαὶ ἡμῖν. Ἴδου ὁ καλὸς δούλος τοῦ Κυρίου
 μου ἐν βίᾳ¹ ὑπάρχει τοῦ ἀποδοῦναι τὴν δοξολογίαν αὐτοῦ τῷ Θεῷ, ὁ αὐ-
 λος, ὁ ἀναμάρτητος. Ἡμεῖς δὲ <οἱ> ὕλικοι καὶ ἁμαρτωλοὶ οὐ φροντίζο-
 μεν, ἀλλὰ καταφρονοῦμεν τῆς σωτηρίας ἡμῶν.» Τότε λέγει ὁ γέρον· «Πα-
 ραχαλῶ σε εἰπεῖν μοι ποία προσευχὴ ἀρμόζει τῷ μοναχῷ.» Καὶ εἶπεν αὐτῷ·
 10β «Εἰ ἐστὶ γραμματοφόρος ἄνθρωπος, τοῦ Λαυτῶ οἱ ψαλμοί, εἰ δ' οὖν τὸ Κύ-
 ριε Ἰησοῦ Χριστέ, νιὲ τοῦ Θεοῦ, | ἐλέησόν με τὸν ἁμαρτωλόν. Αὕτη ἡ εὐ-
 χὴ δυνατωτέρα πάντων ἐστὶ καὶ εὐκολωτέρα. Καὶ γὰρ πολλοὶ γραμματεῖς κα-
 τέλιπον πάντα καὶ ταύτην τὴν εὐχὴν κρατήσαντες ἐσώθησαν. Αὕτην γὰρ δύ-
 νανται κρατῆσαι καὶ νέοι καὶ γέροντες καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ εὐμαθεῖς
 καὶ ἀμαθεῖς καὶ ἔμπειροι καὶ ἄπειροι καὶ ὁ βουλόμενος σωθῆναι ταύτην
 κρατεῖτω καὶ ἐν ἡμέρᾳ καὶ νυκτὶ καὶ ἐν κελλίῳ καὶ ἐν ὀδῷ, ἰστάμενός τε
 καὶ καθιεζόμενος καὶ κοιταζόμενος, εἴτε ὀδευεῖ εἴτε ἐργοχειρεῖ μετὰ πάσης
 προθυμίας καὶ πόθου. Ἰκανὴ γὰρ ὑπάρχει παντὶ τῷ βουλομένῳ σωθῆναι.»
 Πάλιν εἶπεν αὐτῷ ὁ γέρον· «Ἐπειδὴ ἡλθες διδάξειαι με τὸν ἁμαρτωλόν, δέ-
 σμαί σου εἰπεῖν μοι καὶ τοῦτο. Ἐὰν εὗρεθῇ τις ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς καὶ
 διδάξῃ ἕτερον καὶ ἐκβάλῃ² αὐτὸν ἀπὸ ἁμαρτίας καὶ δείξῃ αὐτῷ ὁδὸν ἀγα-
 θήν, ἔχει τίποτε μισθόν;» Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν· «Ὅστις διδά-
 ξῃ ἄνθρωπον καὶ ἐκβάλῃ αὐτὸν ἀπὸ ἁμαρτίας καὶ δείξῃ αὐτῷ ὁδὸν ἀγαθὴν,
 11α ἔσωσεν αὐτὸν καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἐξέβαλεν ἀπὸ τὴν κόλασιν, ὥσπερ καὶ
 εἰ συμβουλευσας ἕτερον [καὶ] βάλῃ αὐτὸν εἰς κακὸν ἔργον, οὐ μόνον ἐκείνον
 ἀπόλεσεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν παρέδωκεν τῷ διαβόλῳ. Λοιπὸν οὐκ
 ἔστι δυνατωτέρα ἁμαρτία ὡς τὸ συμβουλευθεῖσαι ἄνθρωπον εἰς κακὸν ἔργον,
 οὕτως οὐδὲ μεγαλυτέρος μισθὸς ὡς τὸ ἐκβαλεῖν ἄνθρωπον ἀπὸ ὁδοῦ πονη-
 ρᾶς.» Ταῦτα εἰπὼν ὁ ἄγγελος, κλίνας τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν γέροντα, εἶπεν
 αὐτῷ· «Εὐλόγησον, πάτερ, συγχώρησον.» Τότε πεσὼν ὁ γέρον, προσεκύνη-
 σεν αὐτὸν λέγων· «Πορευοῦ ἐν εἰρήνῃ, παράστηθι τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι καὶ
 πρέσβευε ὑπὲρ ἐμοῦ.» Καὶ ἀναχωρήσας ὁ ἄγγελος ἀπῆλθεν ἐν τῷ οὐρανῷ,
 ὁ δὲ μοναχός, εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ, ἀπῆλθεν ἐν τῷ κελλίῳ αὐτοῦ, διηγ-
 σάμενος τινὶ τῷ ἀδελφῷ καὶ συνασκητῇ εἰς δόξαν Θεοῦ, Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ
 Ἁγίου Πνεύματος, ἀμήν.

¹ Κωδ. βίφ² Κωδ. ἐβαλεῖν.

Αἱ ἀπορίαι τοῦ Μακαρίου, τῶν ὁποίων οὗτος ζητεῖ τὴν λύσιν παρὰ τοῦ ἀγγέλου, ἀναφέρονται ὅλαι εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, ἢ ὁποία φυσικὰ ἐνδιέφερε τοὺς μοναχοὺς, καὶ μάλιστα τοὺς ἀναχωρητάς, πολὺ περισσότερον τῆς ἐπιγείου, αἱ δὲ διδόμεναι λύσεις εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσαι, διότι μᾶς δίδουν ἀρκετὰ σαφῆ εἰκόνα τῶν ἰδεῶν τοῦ μοναχικοῦ κόσμου διὰ τὴν μέλλουσαν ζωὴν.

Τὸ πρῶτον ἐρώτημα εἶναι ἂν οἱ κεκοιμημένοι ἀναγνωρίζουν ἀλλήλους εἰς τὸν αἰώνιον ἐκεῖνον κόσμον. Ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅτι οἱ δίκαιοι ὄχι μόνον ἀναγνωρίζουν ἀλλήλους, ἀλλ' ἐρωτῶντες μανθάνουν καὶ τοὺς ἀγνώστους, ὅπως ἀκριβῶς γίνεται εἰς τὰς ἐπιγείους ἀγοράς. Κατὰ ταῦτα ἡ εἰκὼν τοῦ τόπου τῶν δικαίων καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ βίου αὐτῶν εἶναι καθαρῶς ἀνθρωπομορφικῆ.

Τὸ κύριον ὁμῶς ἐρώτημα εἶναι τὸ ἀμέσως ἐπόμενον: «*Μετὰ τὸν χωρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος τί γίνεται καὶ πῶς καὶ διατί γίνονται τὰ μνημόσυνα τῶν τεθνεώτων.*» Εἰς τὸ ἐρώτημα δίδεται ἡ ἐξῆς ἀπάντησις. Οἱ ἄγγελοι λαμβάνουσι τὴν ψυχὴν μετὰ τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ ὀδηγοῦσιν αὐτὴν εἰς τὸν οὐρανόν, διὰ τὴν προσκυνήσῃ τὸν Χριστόν. Ἡ ἄνοδος γίνεται διὰ κλίμακος, τῆς ὁποίας ἐκάστη βαθμὶς φυλάσσεται ὑφ' ἑνὸς τάγματος δαιμονίων, λεγομένων *τελωνίων*, τὰ ὁποία ἐπιδεικνύουσιν εἰς τοὺς ἀγγέλους τὰ βιβλία των, εἰς τὰ ὁποία ἔχουσι καταγεγραμμένα τὰ ἁμαρτήματα τοῦ τεθνεώτος. Οἱ ἄγγελοι τότε εἰς ἀντιστάθμισμα προβάλλουσιν ὅσα ἀγαθὰ ἔπραξε, καὶ ἂν μὲν ταῦτα εἶναι περισσότερα, προχωροῦσιν εἰς τὴν ἀνωτέραν βαθμίδα, ἂν ὄχι, ἀφήνουσι τὴν ψυχὴν εἰς τὰς χεῖρας τῶν τελωνίων, τὰ ὁποία ἀπάγουσιν αὐτὴν εἰς τόπον ὑποχθόνιον, τὸν σκοτεινὸν Ἄδην, ὅπου ὁ πύρινος ποταμὸς καὶ τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον καὶ τὸ ἐσώτερον, ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων καὶ ὁ σκώληξ ὁ ἀκοίμητος.

Ἡ αὕτη διαδικασία ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας. Ἐκαστον τάγμα τελωνίων φαίνεται ὅτι ἀντιπροσωπεύει μίαν κατηγορίαν ἁμαρτημάτων, τὸ δὲ εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα εὐρισκόμενον, πέραν τῆς ὁποίας εὐρίσκεται πλέον ἢ πύλη τοῦ οὐρανοῦ, εἶναι τὸ τάγμα τῆς πορνείας.¹ Ἐὰν δ' ἡ ψυχὴ εὐρεθῇ μέχρι τέλους καθαρὰ, προσάγεται ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν δεσποτικὸν θρόνον καὶ προσκυνεῖ τὸν Χριστόν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν βαθμίδων δὲν καθορίζεται, οὔτε καὶ τὰ τάγματα τῶν τελωνίων ἀριθμοῦνται.²

¹ Ὁ λόγος εἶναι εὐνόητος. Διὰ τοὺς μοναχοὺς καὶ τὰς μοναχάς, ὧν κυρία ὑποχρέωσις εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀποχὴ ἀπὸ πάσης ἐρωτικῆς ἐκδηλώσεως καὶ τῶν ὁποίων πλάσματα εἶναι αἱ διηγήσεις αὐται, ἡ πορνεία εἶναι τὸ κυριώτατον ἁμάρτημα, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου λεγομένων περὶ μοναχῶν καὶ ἱερέων πορνευσάντων.

² Περὶ τῶν ἀπεικονίσεων τῆς κλίμακος ταύτης βλ. M. Didron, Manuel d' iconographie chrétienne grecque et latine. Paris 1845, σ. 405. L' échelle du

Ἀκολουθεῖ ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τῶν μνημοσύνων. Τὰ μνημόσυνα, τὰ τρίτα δηλονότι, τὰ ἔνατα καὶ τὰ τεσσαρακοστά, γίνονται πάντοτε κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς προσκυνήσεως τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τῆς ψυχῆς πρὸς σύστασιν (*ἐνθύμια*) αὐτῆς πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ παρακλήσιν αὐτοῦ ὑπὲρ αὐτῆς. Τὰ τριτά, διότι κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἡ ψυχὴ προσάγεται πρὸς προσκύνησιν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Χριστοῦ. Μετ' αὐτὴν οἱ ἄγγελοι, παραλαμβάνοντες τὴν ψυχὴν, ἐπαναφέρουσι αὐτὴν εἰς τοὺς τόπους, ὅπου ἡμάρτησε ἢ ἔκαμεν ἀγαθόν τι. Ἡ περιήγησις διαρκεῖ μέχρι τῆς ἐνάτης ἡμέρας, ὁπότε ἀνάγεται πάλιν ἡ ψυχὴ πρὸς προσκύνησιν. Διὰ τοῦτο γίνονται καὶ τὰ ἔνατα, ὡς «ἐνθύμια εἰς τὸν Κύριον ὑπὲρ τῆς ψυχῆς».

Μετὰ τὴν δευτέραν ταύτην προσκύνησιν οἱ ἄγγελοι ὀδηγοῦσι τὴν ψυχὴν εἰς τὸν Παράδεισον, διὰ νὰ ἐπισκεφθῇ τοὺς διαφόρους ἐν αὐτῷ τόπους, τὸν Ἐλαιῶνα, τὸν Κόλπον τοῦ Ἀβραάμ, τὰς Σκηνάς καὶ ἀναπαύσεις τῶν δικαίων, κατόπιν δὲ εἰς τὸν Ἄδην καὶ τοὺς διαφόρους ἐν αὐτῷ τόπους τῶν κολάσεων, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν ἤδη. Ἡ δευτέρα αὕτη περιήγησις διαρκεῖ μέχρι τῆς τεσσαρακοστῆς ἀπὸ τοῦ θανάτου ἡμέρας, ὁπότε ὀδηγεῖται καὶ πάλιν εἰς τρίτην προσκύνησιν καὶ διὰ τοῦτο γίνονται τὰ τεσσαρακοστά. Μετὰ ταύτην καθορίζει ὁ Θεὸς τὸν τόπον, ὅπου ἡ ψυχὴ θὰ παραμείνῃ μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς κατὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν ἀναστάσεως. Ἀκολουθοῦν ἄλλα τινὲς ἐρωτήσεις, ὡς ἐὰν αἱ κολάσεις εἶναι αἰώνια, ποιοὶ ἄγιοι εἶναι εὐσπλαγχνικώτεροι πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ποῖον ἁμάρτημα εἶναι τὸ μέγιστον, ποιοὶ ἄνθρωποι κολάζονται περισσότερον τῶν ἄλλων κ.τ.τ. Παρ' ὅλας τὰς ἐρωτήσεις ταύτας ὡς κύριον θέμα τῆς διηγήσεως παραμένει ἡ ἄνοδος τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς κατὰ τακτὰς ἡμέρας τελέσεως τῶν μνημοσύνων, τὰ ὁποῖα συνδέονται στενῶς πρὸς τὰ διάφορα τῆς ἀνόδου στάδια. Αἱ δοξασίαι αὗται καὶ τὰ ἔθιμα, ὡς παρετηρήθη ἤδη ὑπὸ πλείστων, δὲν πηγάζουν ἀμέσως ἐκ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ κύκλου τῶν δοξασιῶν καὶ ἐθίμων, τὰ ὁποῖα ἐπεκράτησαν κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἀρχαιότητα, δηλ. κατὰ τοὺς ἑλληνιστικούς

salut de l' âme et de la route du ciel. Καὶ Διογυσιου, τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Ἐρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης. Ἔκδ. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Πετροῦπολις 1909, σ. 211. «Ἡ ψυχοσωτήριος καὶ οὐρανοδρόμος κλίμαξ». Ἄξιον σημειώσεως εἶναι τὸ ἐπιτασσόμενον εἰς τὴν περιγραφὴν ἐπίγραμμα.

Βλέπων κλίμακα πρὸς πόλον τεταμένην

ὀρθῶς νόει μοι ἀρετῶν ἀναβάσεις.

Ρυστοῦ βίου οὖν ἐκφυγὼν ὄσον τάχος,

ἴθι πρὸς αὐτὴν καὶ ἀνέλθε ἐμπόνως·

ἔχων δὲ φρουροὺς τοὺς χοροὺς τῶν ἀγγέλων

λόχους διέλθεις τῶν ποτηρῶν δαιμόνων,

ὅπως ἀνέλθῃς εἰς πύλας οὐρανόθεν

ἔξεις στέφανον χειρὶ τῇ τοῦ Κυρίου.

καὶ μάλιστα τοὺς ἑλληνορωμαϊκοὺς χρόνους, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐγεννήθη καὶ διεπλάσθη ὁ Χριστιανισμός.

Αἱ διηγῆσεις τῶν πατέρων σαφῶς καὶ λεπτομερέστερον, ἀλλὰ καὶ αἱ λαϊκαὶ δοξασίαι ἀσαφέστερον καὶ συντομώτερον συνάπτουσι τὸ ἔθιμον τῶν μνημοσύνων πρὸς τὴν ἀνοδὸν τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανόν. Ἡ σύναψις αὕτη, μολοντί εἶναι ἀσφαλῶς ὑστερογενῆς καὶ ἔχει τὸν χαρακτῆρα αἰτιολογικοῦ μύθου, εἶναι λίαν χαρακτηριστικὴ καὶ δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς ἀληθείας, ὑποδεικνύουσα τὰς δύο πηγάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπέρρευσαν αἱ δοξασίαι καὶ αἰτινες εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ἔθιμον τῆς κατὰ τακτὰς ἡμέρας τελέσεως μνημοσύνων, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ περὶ τῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανὸν δοξασίαι. Τὰ πρῶτα ἔχουν ἀρχαίαν, κλασσικὴν, καταγωγὴν, αἱ δευτέραι εἶναι δοξασίαι τῶν ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων, τῶν χρόνων δηλονότι τοῦ συγκρητισμοῦ, τῶν ἀνατολικῶν καὶ ἑλληνικῶν μυστηρίων καὶ τῆς γνώσεως.

Εἶναι πολὺ γνωστὸν ὅτι ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἰδίᾳ παρὰ τοῖς Ἄγαικοις, ἦσαν τὰ τριτα, τὰ ἔνατα καὶ αἱ τριακάδες ἢ καθ' ἑδραί. Ὅτι δὲ ταῦτα εἶχον ἴσην σπουδαιότητα πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ταφήν, τῆς ὁποίας ἀπετέλουν οἰονεὶ ἀπαραίτητον συνάρτησιν, φαίνεται ἐκ τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὁποῖον ὁμιλοῦσι περὶ αὐτῶν οἱ ἀρχαῖοι. Οὕτως ὁ ῥήτωρ Ἰσαῖος θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ θεοῦ υἱοῦ τοῦ Μενεκλέους τὰ ἀκόλουθα, τὰ ὁποῖα εἶναι λίαν χαρακτηριστικὰ διὰ τὰς πρὸς τοὺς γονεῖς ὑποχρεώσεις, ζῶντας καὶ τεθνεῶτας.¹ «Καὶ ἐγὼ μὲν ὁ ποιητὸς ἐκεῖνόν τε ζῶντα ἐθεράπευον, καὶ αὐτὸς καὶ ἡ ἐμὴ γυνή... καὶ τῷ ἐμῷ παιδίῳ ἐθέμην τὸ ὄνομα, ἵνα μὴ ἀνόνημος ὁ οἶκος αὐτοῦ γένηται, καὶ τελευτήσαντα ἔθαγα ἀξίως ἐκείνου τε καὶ ἐμαντοῦ καὶ ἐπίθημα καλὸν ἐπέθηκα καὶ τὰ ἔνατα καὶ τὰλλα πάντα ἐποίησα τὰ περὶ τὴν ταφήν, ὡς οἴοντε κάλλιστα, ὥστε τοὺς δημότας ἐπαινεῖν ἅπαντας... Καὶ ὡς ἔθαπα τε ἐγὼ αὐτὸν καὶ τὰ τριτα καὶ τὰ ἔνατα ἐποίησα καὶ τὰλλα τὰ περὶ τὴν ταφήν, τὰς μαρτυρίας ὑμῖν τῶν εἰδόντων ἀναγνώσεται.» Εἶναι προφανὲς ἐκ τῆς φρασεολογίας ὅτι ὁ ὁμιλῶν θέτει εἰς ἴσην μοῖραν τὰ τριτα καὶ τὰ ἔνατα πρὸς τὴν ταφήν ἢ μᾶλλον ὑπάγει αὐτὰ εἰς αὐτήν.

Εἰς τί ἀκριβῶς συνίσταντο τὰ τριτα καὶ τὰ ἔνατα καὶ αἱ τριακάδες δὲν γνωρίζομεν σαφῶς καὶ λεπτομερῶς, διότι σαφεῖς καὶ ἀναλυτικαὶ πληροφορίαι δὲν ὑπάρχουν, γενικῶς δὲ μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι συνίσταντο κυρίως εἰς προσφορὰς πρὸς τὸν νεκρὸν, πιθανώτατα ἐπὶ τοῦ τάφου, καὶ δεῖπνα τῶν οἰκείων. Οὕτως ὡς πρὸς τὰ τριτα ὅτι ἦσαν προσφορὰ τις εἰς τὸν τάφον τοῦ τεθνεῶτος, πρῶτ' προσφερομένη, προκύπτει ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ τῆς Λυσιστράτης πρὸς τὸν Πρόβουλον.²

¹ Ἰσαῖος, 2,36 κέ.

² Ἀριστοφάνους, Λυσιστράτη στ. 613. Τὰ σχετικὰ χωρία βλ. παρὰ

ἀλλ' εἰς τρίτην γοῶν ἡμέραν σοι πρὸ πάντων
ἤξει παρ' ἡμῶν τὰ τρίτ' ἐπισκευασμένα.¹

Ὡς πρὸς τὰ ἔνατα πλὴν τοῦ ὀνόματος οὐδὲν σαφὲς γνωρίζομεν, δυνάμεθα ὁμῶς νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι θὰ ἦσαν καὶ αὐτὰ προσφοραί, πιθανῶς δὲ καὶ δεῖπνον τῶν οἰκειῶν καὶ φίλων. Φαίνεται δ' ὅτι ἀπετέλουν καὶ τὸ ὄριον τοῦ πένθους.² Περὶ τῶν τριῶν γνωρίζομεν ἐκ τῶν λεξικογράφων ὅτι ἦσαν κοινὸν δεῖπνον τῶν οἰκειῶν τοῦ ἀποθανόντος.³

Διατί κατὰ τὰς τακτὰς ταύτας ἡμέρας, τὴν τρίτην, ἐνάτην καὶ τριακοστήν, ἐγίνοντο αἱ πρὸς τοὺς νεκροὺς προσφοραὶ καὶ τὰ δεῖπνα οὐδεὶς λόγος ὑπὸ τῶν ἀρχαίων παραδίδεται, δύσκολον δ' εἶναι σήμερον νὰ εὐρεθῇ. Μόνον ὡς εἰκασία δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι εἶναι ἐνδεχόμενον εἰς τὸν καθορισμὸν νὰ συνετέλεσε τὸ γεγονός, ὅτι ὁ μὲν τρία καὶ ὁ ἐννέα εἶναι ἀριθμοὶ τυπικοὶ ἤδη εἰς τοὺς Ἰνδοευρωπαίους,⁴ ὁ δὲ τριάκοντα σχετίζεται πρὸς τὸ πᾶν τῶν ἡμερῶν, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἕκαστος μὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις.

Τὰς τακτὰς ταύτας ἡμέρας διὰ τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν διετήρησαν, ὅπως ἦτο φυσικόν, καὶ οἱ Χριστιανοί. Ἡ πρώτη αὐτῶν μνεῖα εὐρίσκεται, καθ' ὅσον γνωρίζω, εἰς τοὺς ψευδοκλημεντεῖους ἀποστολικούς κανόνας, οἵτινες κατὰ τὸν Ad. Harnack χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Δ' αἰῶνος.⁵ Ὁ σχετικὸς κανὼν ἔχει ὡς ἐξῆς.⁶ «*Ἐπιτελείσθω δὲ τρίτα τῶν*

W. Becker-Herm. G 511, Charikles. Berlin 1877, τ. III, σ. 153 κέ. Πρβλ. καὶ E. Rohde, *Psyche*⁷⁻⁸ (1921), τ. I, σ. 232 κέ.

¹ Ὁ σχολιαστὴς ὀνομάζει τὴν προσφορὰν ταύτην ἄριστον. «*Ἐπειδὴ τῇ τρίτῃ τὸ τῶν νεκρῶν ἄριστον ἐκφέρεται.*»

² Βλ. Rohde, ἐνθ' ἄν. Πρβλ. καὶ Αἰσχίνοῦ κατὰ Κτησιφῶντος § 225 καὶ § 77 καὶ Becker-G 511, ἐνθ' ἄν.

³ Rohde, ἐνθ' ἄν. 233²⁻³. Becker, *Anecd.* 268, 19 κέ. Βλ. καὶ Φωτιοῦ, *Λεξικόν*, ἔκδ. S. A. Naber, Leidae 1864 ἐν λ. καθέδρα· «*τῇ τριακοστῇ ἡμέρᾳ τοῦ τελευτήσαντος οἱ προσήκοντες συνελθόντες ἐδείπνον ἐπὶ τῷ τελευτήσαντι κοινῇ ἐκαλεῖτο δὲ καθέδρα, ὅτι καθεζόμενοι ἐδείπνον καὶ τὰ νομιζόμενα ἐπλήρουν.*» Πρβλ. καὶ I. Prott-L. Ziehen, *Leges sacrae e titulis collectae*, ἀρ. 93, 21. «*ἐπὶ τῷ θανόντι τριηκόσ[τ]ια μὲ π[ο]ιεῖν.*»

⁴ H. Usener, *Dreiheit* ἐν *Rhein. Mus.* 1903, σ. 1 κέ. W. H. Roscher, *Die enneadischen und hebdomadischen Fristen und Wochen der ältesten Griechen*. Leipzig 1903 (=XXI Bd der *Abh. d. ph.-hist. Klasse der Königl. Sächsischen Gesell. d. Wiss.* No IV) καὶ τοῦ Iδίου, *Die Sieben- und Neunzahl im Kultus und Mythos der Griechen*. Leipzig 1904 (=ἐνθ' ἄν. τ. XXIV, No 1). Διὰ τὰ ἔνατα βλ. σ. 63. Τοῦ Iδίου *Enneadische Studien*. Leipzig 1907 (=ἐνθ' ἄν. XXVI Bd, No I).

⁵ A. d. Harnack, *Geschichte der alchristlichen Litteratur bis Euseb. II Theil*. Die Chronologie, II Bd. Leipzig 1904, σ. 484 κέ.

⁶ VIII, 42 παρὰ MSG. τ. 1, στ. 1145 κέ. «*Πῶς δεῖ καὶ πότε γίνεσθαι τὰς τῶν κοιμηθέντων πιστῶν μνεῖας καὶ ὅτι ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς δεῖ παρέχεσθαι πένησι.*» Ἐν τισὶ χειρογράφοις ἀντὶ τῆς σαρκωστικῆς φέρεται τριακοστὰ.

κεκοιμημένων ἐν ψαλμοῖς καὶ ἀναγνώσει καὶ προσευχαῖς διὰ τὸν διὰ τριῶν ἡμερῶν ἐγεροθέντα καὶ ἔνατα εἰς ὑπόμνησιν τῶν περιόντων καὶ τῶν κεκοιμημένων καὶ τεσσαρακοστὰ κατὰ τὸν παλαιὸν τύπον. Μωσῆν γὰρ οὕτως ὁ λαὸς ἐπένηθη. Καὶ ἐνιαύσια ὑπὲρ μνείας αὐτοῦ. Καὶ διδύσθω ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ πένησιν εἰς ἀνάμνησιν αὐτοῦ.» Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων εἶναι πρῶτον ὅτι ἀντὶ τῶν εἰς τὸν νεκρὸν προσφορῶν καὶ τῶν κοινῶν δείπνων ἐπιβάλλεται ἡ ἀνάγνωσις ψαλμῶν καὶ προσευχῶν καὶ ἄλλων ἱερῶν ἀναγνωσμάτων καὶ ἡ διανομὴ χρημάτων εἰς τοὺς πένητας. Ὅτι ὁ μωσ τοῦτο δὲν ἐτηρεῖτο οὐδ' ἔλειπον αἱ ἐστιασεις μαρτυρεῖ ὁ ὀλίγον καταπέρω κανὼν 44, ὅστις ἀπαγορεύει τὴν μέθην κατὰ τὰς ἐστιασίας ταύτας, κυρίως εἰς τοὺς κληρικούς.¹ Δεύτερον ὅτι ἡ τριακοστὴ ἀντικαθίσταται διὰ τῆς τεσσαρακοστῆς εἴτε ἐξ ἀμέσου ἑβραϊκῆς ἐπιδράσεως, ὅπως λέγεται ἐν τῷ κειμένῳ, εἴτε καὶ διὰ τὴν τυπικότητα τοῦ ἀριθμοῦ τεσσαράκοντα ἰδίᾳ παρὰ τοῖς Σημίταις.² Εἶναι ἀξισημείωτον ὅτι ἡ ἀντικατάστασις δὲν ἐπεξετάθη πλήρως καὶ εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ τριακοστή.³ Ἀντιστρόφως εἰς τὴν Δύσιν ἀντικατεστάθη ἡ ἐ ν ἄ τ η διὰ τῆς ἐ β ὀ μ η ς, διότι ὁ ἀριθμὸς ἐ ν ν ἑ ἄ ἐθεωρήθη ὡς ἀριθμὸς συνήθης παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς, ἐνῶ ὁ ἐ π τ ἄ ἀντλεῖ τὸ κύρος αὐτοῦ ἐκ τῆς Ἀγίας γραφῆς. Παραθέτω ὡς λίαν δι-

Κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ ἐκδότου (75) τὴν τριακοστὴν ἠκολούθησαν τὰ ἀνατολικά ἔθνη. Εὐρίσκομεν ὁμοίως αὐτὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Βλ. J. v. N e g e l e i n, Die Reise der Seele ins Jenseits, ἐν Zeit. d. Vereins für Volkskunde, τ. 11 (1901), σ. 18.

¹ VIII, 44 (ἐνθ' ἄν. 1148) «Ἐν δὲ ταῖς μνεῖαις αὐτῶν καλοῦμενοι μετὰ εὐταξίας ἐστίασθε καὶ φόβον Θεοῦ, ὡς δυνάμενοι καὶ προσβεῦναι ὑπὲρ τῶν μεταστάντων. Προσβύτεροι γὰρ καὶ διάκονοι Χριστοῦ ὑπάρχοντες νήφειν ὀφείλετε πάντοτε καὶ πρὸς ἐαυτοὺς καὶ πρὸς ἑτέρους, ἵνα δύνησθε τοὺς ἀτακτοῦντας νοθεύειν.» Πρβλ. καὶ Ἰ ω ἄ ν η ν τ ὃ ν Κ λ ἱ μ α κ ο ς, VII. MSG, τ. 88, στ. 804. «Μὴ γίνω ὡς οἱ νεκροὺς θάψαντες, ποτὲ μὲν ἐπ' αὐτοῖς θρηνοῦντες, ποτὲ δὲ δι' αὐτοὺς μεθνοῦμενοι.»

² Βλ. W. H. R o s c h e r, Die Zahl 40 im Glauben, Brauch und Schrittm der Semiten. Leipzig 1909 (=ἐνθ' ἄν. XXVII, Νο IV. Ὁ Bernhard Schmidt (Totengebräuche und Gräberkultus im heutigen Griechenland ἐν Arch. f. Religionsw. τ. 25 (1927), σ. 71) ἀκολουθῶν τὸν W. H. Roscher (Die Tesserakontaden und Tesserakontadenlehre der Griechen und anderer Völker, Heft II des 61 Bd. der Berichte d. phil. - hist. Klasse der Kön. sächs. Gesells. d. Wissensch. zu Leipzig, σ. 37), ὅστις στηριζόμενος εἰς χωρίον τοῦ Firmici Materni (De errore profan. relig. 27, 2), τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ περὶ κάσσεως ξυλίνου δεχομένης ἑβραϊκῆν ἢ Περσεφόνης μετὰ τεσσαράκοντα νυκτῶν θρήνους, ἀποκρούει μετ' αὐτοῦ τὴν γνώμην τῆς χριστιανικῆς (Rohde) ἢ ἑβραϊκῆς (Usener) ἀρχῆς τῶν τεσσαρακοστῶν δεχομένων ὅτι καὶ ταῦτα ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ τριακοστὰ ὑφίσταντο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ἡ γνώμη αὕτη νομιζῶ ὅτι εἶναι ὀλιγώτερον πιθανὴ τῆς δεχομένης ἑβραϊκῆν ἢ ἀνατολικὴν ἐν γένει ἐπίδρασιν. διότι δὲν ὑπάρχει ῥητὴ μνεία τῶν τεσσαρακοστῶν εἰς τὴν οἰκογενειακὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι.

³ Βλ. J. v. N e g e l e i n, ἐνθ' ἄν. σ. 19.

δακτικὸν τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Αὐγουστίνου.¹ «E t f e c i t l u c t u m p a t r i s u o s e p t e m d i e s. N e s c i o u t r u m i n v e n i a t u r a l i c u i s a n c t o r u m i n S c r i p t u r i s c e l e b r a t u m e s s e l u c t u m n o v e m d i e s, q u o d a p u d L a t i n o s N o v e m d i a l a p p e l l a n t. U n d e m i h i v i d e n t u r a b h a c c o n s u e t u d i n e p r o h i b e n d i, s i q u i C h r i s t i a n o r u m i s t u m i n m o r t u i s s u i s n u m e r u m s e r v a n t, q u i m a g i s e s t i n G e n t i l i u m c o n s u e t u d i n e. S e p t i m u s v e r o d i e s a u c t o r i t a t e m i n S c r i p t u r i s h a b e t, u n d e a l i o l o c o s c r i p t u m e s t, L u c t u s m o r t u i s e p t e m d i e r u m (E c c l i X X I I, 13).»² Αὐτὰ ὡς πρὸς τὰ μνημόσυνα.³

Ὡς πρὸς τὰς περὶ ἀνόδου τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανὸν δοξασίας ὁ Fr. Cumont εἰς τὸ ἔργον του περὶ τῶν ἀνατολικῶν θρησκευμάτων ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κόσμῳ⁴ παρατήρησεν ὅτι αἱ ἀρχαῖαι σημιτικαὶ δοξασίαι, ὅπως καὶ αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ καὶ ῥωμαϊκαί, ἦσαν πολὺ ὀλίγον παρήγοροι διὰ τὴν τύχην τῶν τεθνεώτων. Ἡ εἰκὼν τῆς ἐν τῷ καταχθονίῳ Ἄδη ζωῆς ἦτο πολὺ θλιβερά, σκοτεινὴ καὶ ἄνευ ἐλπίδος. Οἱ νεκροὶ διῆγον βίον ἐλεεινόν, ὁ ὅποιος ἀμυδρῶς κατόπριζε τὸν ἀπολεσθέντα, εἶχον δὲ ἀνάγκην τῆς περιποιήσεως καὶ τῶν προσφορῶν τῶν ἐπιζώντων εἰς τοὺς τάφους των, διὰ τὰ συντηρηθῶν. Ἡ στοιχειώδης αὕτη καὶ πρωτογονικὴ ἀντίληψις διὰ τὰ μετὰ θάνατον ἀντικατεστάθη ὑπὸ ὄλως διόλου ἀντιθέτου, ἡ ὁποία εἶχε στενὴν συνάφειαν πρὸς τὴν χαλδαϊκὴν ἀστρολογίαν, διεδόθη δὲ εἰς τὴν Δύσιν περὶ τὸ τέλος τῆς Δημοκρατίας. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον ἀνέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν, διὰ τὰ ζήση ἐκεῖ μετὰ τῶν θείων ἀστέρων. Ἐφ' ὅσον παραμένει εἰς τὴν γῆν ὑπόκειται ὑπὸ τοὺς σκληροὺς ὄρους τῆς

¹ Quaestiones in Heptateuchum, I, 172 (MSL, τ. 34, στ. 596).

² Πρὸβλ. καὶ U s e n e r παρὰ K. K r u m b a c h e r, Studien zu den Legenden des H. Theodosios. München 1892 (=Sitzungsber. der philos. - philol. und hist. Classe der K. bayer. Acad. d. Wiss. 1892, Heft II) σ. 341.

³ Περὶ τῶν μνημοσύνων ἐν γένει βλ. καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ G e i g e r ἐν Handwörterbuch d. deutsch. Aberglaubens ἐν λ. Totenfeier τ. VIII, στ. 1059 κέ.

⁴ F r a n z C u m o n t, Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum. Μετάφρ. G e r i c h - B u r c k h a r d t - B r a n d e n b e r g. Leipzig - Berlin 1931, σ. 114 κέ. Ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία περὶ τῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανὸν εἶναι πολὺ μακρά. Τὴν παλαιότεραν συνεκέντρωσεν ὁ P. W e n d l a n d, Die hellenistisch-römische Kultur.³ Tübingen 1912, σ. 163 καὶ 170 κέ. Τὴν εἰδικὴν πραγματείαν τοῦ W. B o u s s e t, Die Himmelsreise der Seele ἐν Arch. f. Religionswiss. τ. IV δὲν ἠδυσήθη. νὰ ἴδω. Ὁ Bertholet εἰς τὸ ἄρθρον του Himmelfahrt ἐν Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionsgeschichte. Tübingen 1928, τόμ. II, στ. 1898 οὐδὲν νεώτερον προσθέτει εἰς τὴν γνωστὴν βιβλιογραφίαν. Πρὸβλ. καὶ R i c h a r d H o l l a n d, Zur Typik der Himmelfahrt ἐν Arch. f. Religionswiss. τόμ. 23 (1925) σ. 207 κέ. καὶ G. v a n d e r L e e u w, Phänomenologie der Religion. Tübingen 1933, § 44.

τῆς εἰμαρμένης, τὴν ὁποίαν καθορίζει ἡ θέσις τῶν ἀστέρων, ἐνῶ, ὅταν ὑψωθῆ εἰς τὰς ἀνωτέρας χώρας, ἀπαλλάσσεται πλέον ταύτης. Κατὰ τινα θεωρίαν ἀνασύρεται ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου καὶ ἀφ' οὗ διέλθῃ διὰ τῆς σελήνης, ὅπου καθιάρεται, ἀνέρχεται εἰς τὸν ἥλιον. Ἄλλη, ἰσχυρότερον χρωματισμένη, θεωρία ἐδίδασκεν ὅτι αἱ ψυχαὶ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατήλθον εἰς τὴν γῆν, ἀφ' οὗ διήλθον διὰ τῶν σφαιρῶν τῶν ἑπτὰ πλανητῶν,¹ ἐκ τῶν ὁποίων ἔλαβον τὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας ἕκαστος ἀντιπροσωπεύει. Μετὰ θάνατον ἀκολουθοῦν τὴν ἰδίαν ὁδὸν κατὰ τὴν ἄνοδον, ἐκδυόμενα εἰς ἕκαστον πλανήτην τὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας παρ' αὐτοῦ εἶχον λάβει κατὰ τὴν κάθοδον. Διὰ τὰ ἀνέλθουν ἀπὸ σφαίρας εἰς σφαῖραν, πρέπει νὰ διέλθουν διὰ πύλης, φυλαττομένης ὑπὸ ἰδίου ἀρχοντος, ἢ ὅπως ἔλεγον, διὰ τ ε λ ω ν ῖ ο ν, φυλαττομένων ὑπὸ ἰδίων ἀρχόντων, ὀνομαζομένων καὶ αὐτῶν τελωνίων.² Μόνον οἱ μεμνημένοι εἰς ὠρισμένα μυστήρια, οἷα τὰ τοῦ Μίθρα, εἴτε εἰς τὰς γνωστικὰς αἰρέσεις ἐγνώριζον τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους λέγοντες πρὸς τὸν φύλακα ἠδύναντο νὰ διέλθωσι.³

Αἱ δοξασίαι αὗται ἀναμφιβόλως πηγάζουν ἀρχικῶς ἐκ τῶν βαβυλωνιακῶν ἀστρολογικῶν δοξασιῶν, ὅπως ἔδειξεν ὁ W. Anz εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν πραγματείαν του, εἰς δὲ τὰ καθ' ἕκαστον μυστηριακὰ θρησκευήματα καὶ τὰς γνωστικὰς αἰρέσεις, ἔθνικὰς καὶ χριστιανικὰς, ἔλαβον ποικίλας ἀποχρώσεις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀναλόγων ἑλληνικῶν ἢ αἰγυπτιακῶν ἰδεῶν.⁴

¹ Ἐν τῇ Ποιμάνθρῃ ἀντὶ σ φ α ι ρ ῶ ν γίνεται λόγος περὶ ζ ω ν ῶ ν. Βλ. R. Reitzenstein - H. H. Schaefer, Studien zum antiken Synkretismus aus tran und Griechenland. Leipzig - Berlin 1926, σ. 158 κέ.

² Τ ε λ ῶ ν ῖ ο ν καὶ παρὰ Σουῖδα τ ε λ ω ν ε ῖ ο ν εἶναι κυρίως τὸ οἰκημα, ἐν ᾧ διαμένουσιν οἱ τελῶναι, οἱ φορολόγοι, κατόπιν δὲ καὶ οἱ διαμένοντες ἐν αὐτῷ δαίμονες, ὡς ἀρχοντες τοῦ τελωνίου. Πρβλ. Μ α κ α ρ ῖ ο υ Α ἰ γ υ π τ ῖ ο υ, Ἔτε-ρα διηγήματα ἐν MSG, τ. 34, στ. 224 «ὡς οὖν προσέγγισαν τῷ τ ε λ ω ν ῖ ο ῖ τῆς πορ-νείας καὶ τῆς μοιχείας καὶ τῆς ἀνδρομανίας... ἤρξατο ὁ ἄ ρ χ ο ν τοῦ τ ε λ ω ν ῖ ο υ ταρατέσθαι.» Πρβλ. καὶ Bern. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Altertum. Leipzig 1876, σ. 171 κέ. Ν. Π ο λ ῖ ο υ, Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Νεοελληνική Μυθολογία. Ἐν Ἀθήναις 1871, σ. 318.

³ Πρβλ. Κ ἑ λ σ ο ν παρὰ Ὠ ρ ι γ ἑ ν ε ι, Κατὰ Κέλσου, VII, 40, «τὰ δ α ι - μ ὀ ν ῖ α ρ ῆ μ α τ α, τὰ πρὸς τὸν λέοντα καὶ τὸν ἀμφίβιον καὶ τὸν ὄνοιδῃ καὶ τοὺς ἄλλους καὶ τοὺς θεοπέσιους θυρωροῦς, ὧν τὰ ὀνόματα ἀλλῶς ἐκμανθάνοντες οἱ δόσσηνοι κακῶς δαιμονῶτες». Πρβλ. καὶ Ὠ ρ ι γ ἑ ν η, αὐτ. VI, 31. Βλ. καὶ W. Anz, Zur Frage nach dem Ursprung des Gnostizismus. Leipzig 1897 (=Texte und Untersuchungen XV. Bd, Heft 4) σ. 11 κέ. Πρβλ. καὶ τὰ τοῦ Ἐ π ι φ α ν ῖ ο υ, Περὶ αἰρέσεων 26, 13 D, II, σ. 54 παρὰ A n z, ἐνθ' ἄν. σ. 22, 1.

⁴ Τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἑλληνικῶν μυστηριακῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἀκόμη ἰδεῶν ἐτόνισεν ἰδιαίτερος ὁ Albrecht Dieterich εἰς τὰ βιβλία τοῦ Nekyia. Leipzig 1893, σ. 104 κέ. καὶ Eine Mithrasliturgie.³ Leipzig - Berlin, 1923, σ. 179 κέ. Fr. Cunont, Die Mysterien des Mithra.³ Leipzig - Berlin 1923, σ.

Ἐκτὸς ὅμως τούτου αἱ περὶ τῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς δοξασαίαι συνεδυσάθησαν καὶ πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς μετὰ θάνατον ἀνταποδόσεως τῶν καλῶν ἢ κακῶν αὐτῆς ἔργων. Ἡ ἰδέα βεβαίως δὲν ἦτο ἄγνωστος καὶ εἰς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, εἰσαχθεῖσα ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν ὀρφικῶν, ἐκαλλιεργήθη ὅμως ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἀρχαιότητα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐβραϊκῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν ἱρανικῶν ἰδεῶν περὶ τῆς πάλης μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ καὶ τῶν πνευμάτων αὐτῶν, τῶν ἀγγέλων δηλαδὴ καὶ τῶν δαιμόνων ἢ διαβόλων. Τὰ πνεύματα ταῦτα ἀγωνίζονται, διὰ νὰ κερδίσουν ἐκάστην ψυχὴν διὰ τῆς ἀντισταθμίσεως τῶν κακῶν αὐτῆς ἔργων πρὸς τὰ ἀγαθά.¹ Ἐκ τῆς ἀντισταθμίσεως ταύτης, ἡ ὁποία ἐνίοτε γίνεται ἐπὶ τὸ παραστατικώτερον καὶ διὰ ζυγοῦ,² κρίνεται ἡ περαιτέρω τύχη τῆς ψυχῆς, ἢ δηλαδὴ θά εἰσέλθῃ εἰς τὸν παραδείσον ἢ θά ριφθῇ εἰς τὰ καταχθόνια τοῦ Ἄδου.

Ἀξιόλογος εἶναι ἡ ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Μοναχοῦ παραδιδόμενη περὶ τῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τοῦ ἀγῶνος μεταξὺ τῶν δαιμόνων καὶ τῶν ἀγγέλων διήγησις.³ Νεκρωναστίας τις ὡς ἐξῆς ἀφηγείται τὰ κατὰ τὴν ἀνοδὸν ταύτην.

«Θεορῶ νεανίσκος δύο λευχειμοσῦντας καὶ εὐειδεῖς ἄγαν, οἷτινες τὴν ψυχὴν μου παραλαβόντες καὶ ἀπὸ τῆς γῆς αὐτίκα πρὸς οὐρανούς ἀνιπτάμενοι καὶ ἀναφερόμενοι, εὐρίσκομεν τελώνια φυλάσσοντα μετὰ πολλῆς ἀκριβείας τὴν ἀνοδὸν καὶ διακωλύοντα τὰς ἀνερχομένας ψυχὰς καὶ λογοθετοῦντα καθ' ἕκαστον τελώνιον τὴν οἰκείαν ἁμαρτίαν, τὸ μὲν τοῦ ψεύδους, τὸ δὲ τοῦ φθόγου, τὸ δὲ τῆς λοιδορίας. καὶ ἀπλῶς οὕτω καθ'»

129. Τοῦ αὐτοῦ, Die orientalischen Religionen κ.τ.λ. σ. 145 καὶ 289 σημ. 55. Wendland, ἔνθ' ἄν. σ. 171.

¹ Περὶ τοῦ ἀγῶνος βλ. καὶ Vergilii, Aeneis, Buch VI, erklärt von Norden. Leipzig 1903 σ. 7. Πρβλ. καὶ B. Schmidt, ἔνθ' ἄν σ. 172, ὅπου καὶ παραπομπὴ εἰς Grimm, Deutsche Mythologie σ. 196 κέ. διὰ τὰ παρὰ Γερμανοῖς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα.

² Περὶ τῆς μετὰ θάνατον κρίσεως βλ. J. Lippert, Christentum. Volksglaube und Volksbrauch. Berlin 1882, σ. 316 κέ. καὶ Geiger, Totengericht ἐν Handw. d. deutsch. Aberglaubens ἐν λ. (=τόμ VIII, σ. 1066) καὶ τὰς ἐκεῖ παραπομπάς. Ὁ ζυγὸς μνημονεύεται καὶ ἐν τῷ Εὐχολογίῳ (Ducange, Gloss. ἐν λ. Τελώνιον): «Ἐλεῆσατέ με ἄγγελοι πανάγιοι τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος καὶ λυτρώσατε τελώνιον πάντων πονηρῶν. Οὐκ ἔχω γὰρ ἔργον ἀντισταθμίξεν τὸν ζυγὸν τῶν φαύλων πράξεων». Ὁ ζυγὸς συνήθως εἰκονίζεται εἰς τὰς ἀπεικονίσεις τῆς Δευτέρας παρουσίας. Βλ. M. Didron, ἔνθ' ἄν σ. 271 σημ. (ὁ ζυγὸς τῆς δικαιοσύνης), ἐκ τῆς σχετικῆς εἰκόνης τῆς μονῆς τῆς Παναγίας Φανερωμένης τῆς Σαλαμίνας. Περὶ τοῦ ζυγοῦ πρβλ. καὶ Fr. Cumont, Die orient. Religionen κ.λ.π. σ. 145. R. Reitzenstein, Die hellenistischen Mysterienreligionen. Leipzig-Berlin 1927, σ. 258 κέ. Τοῦ ίδίου, Das iranische Erlösungsmysterium. Bonn 1921, σ. 33.

³ Γεωργίου Μοναχοῦ, ἔκδ. de Boor τ. II, σ. 678 κέ.

μίζοντες τοῖς πονηροῖς ἔργοις μου, οἷς προσέφερον ἀκριβολογοῦντες οἱ πονηροὶ ζυγοστάται καὶ τῆς ἀεροπορίας ὁδοστάται, μόλις ἀπελνόμεθα.»

Ἐκ τοῦ συγκρητισμοῦ ὄλων τούτων τῶν δοξασιῶν ἐγενικεύθη σχεδὸν κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ὤωμαϊκοὺς χρόνους ἡ πίστις, ὅτι αἱ μὲν ψυχαὶ τῶν δικαίων ἀνέρχονται καθ' ἓνα οἰονδήποτε τρόπον εἰς τὸν οὐρανόν, ὁ δὲ ὅποιος ἀπογελεῖ τὸν Παράδεισον, αἱ δὲ τῶν ἀδίκων κατέρχονται εἰς τὸν ὑποχθόνιον Ἄδην, ὅπου καὶ ὑφίστανται τὰς ἀρμολογίας εἰς ἕκαστον κολάσεις, ὅθεν καὶ ὁ Ἄδης ἔλαβε τὸ ὄνομα Κόλασις. Ἐκ τῶν δοξασιῶν δὲ τούτων ἐπεξητήθη καὶ ἡ ἐρμηνεῖα τῶν μνημοσύνων, ἥτις ὅμως, ὡς ὕστερογενῆς, ἀπαντᾷται ὑπὸ ποικίλας μορφάς, ὅχι πάντοτε ἐπιτυχεῖς, διότι πλήρης ἀντιστοιχία τῶν στοιχείων εἶτε δὲν ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς εἶτε εἶναι δύσκολον, ἂν μὴ ἀδύνατον, νὰ ἀποκατασταθῇ, διότι ἡ παράδοσις τῶν μυστικῶν καὶ γνωστικῶν στοιχείων δὲν εἶναι πλήρης. Ἀναφέρεται βεβαίως καὶ εἰς τὰς μιθροϊκὰς δοξασίας κλίμαξ, διὰ τῆς ὁποίας γίνεται ἡ ἀνοδος, ἀλλ' αὕτη εἶναι ἐπίταυλος¹ καὶ ὄχι τρίταυλος, ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι, διὰ νὰ συμφωνῇ πρὸς τὰ τρία καὶ μόνον μνημόσυνα. Διὰ τοῦτο ἀντὶ τῆς διόδου διὰ διαφόρων σταθμῶν ἡ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα διήγησις ὁμιλεῖ περὶ ἐπανειλημμένων προσκυνήσεων τοῦ θεοῦ καὶ περὶ περιαγωγῆς τῆς ψυχῆς πότε εἰς τὴν γῆν καὶ πότε εἰς τὸν Παράδεισον καὶ τὴν Κόλασιν. Ἐπίσης οὐδὲν λέγεται περὶ τοῦ ἀπαιτουμένου διὰ τὴν ἀνοδὸν χρόνου, ὁ καθορισμὸς τοῦ ὁποίου προφανῶς ἐλήφθη ἐκ τῆς τελουμένης λατρείας.

Πλὴν τῆς ἐρμηνεῖας ταύτης τῶν μνημοσύνων ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, αἱ μὲν χριστιανικαί, ὅπως ἐκεῖνη, τῆς ὁποίας γίνεται μνεῖα καὶ εἰς τὸν παρατεθέντα ἀποστολικὸν κανόνα,² αἱ δὲ φυσιολογικαί, στηριζόμεναι εἰς τὰς δοξασίας περὶ ἀντιστοιχίας τῶν ἡμερῶν τῆς διαπλάσεως τοῦ ἐμβρύου καὶ τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος μετὰ τὸν θάνατον,³ αἱ δὲ τέλος σύμμεικοι, οἷα ἡ ὑπὸ τοῦ Krumbacher δημοσιευθεῖσα.⁴ Κατ' αὐτὴν τὴν

¹ Περὶ τῆς κλίμακος ταύτης εἰς τὰ μιθραϊκὰ μυστήρια βλ. Alb. Dieterich, Eine Mithrasliturgie. Leipzig - Berlin 1923, σ. 183. Fr. Cumont, Die Mysterien des Mithra. Leipzig 1923, σ. 128 κέ. Πρβλ. καὶ W. Anz, ἐνθ' ἄν. σ. 79 κέ. P. Wendland, ἐνθ' ἄν. σ. 171 κέ.

² Περὶ τῶν ἐρμηνεῶν τούτων βλ. Ν. Γ. Πολίτιου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα τόμ. Γ', σ. 248. Εἰς τὰς ἐκεῖ μνημονευομένας ἄς προστεθῇ καὶ ἡ τοῦ Συμεῶν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, βλ. MSG τ. 155, στ. 692. Διαιτὶ τρίτα ἔννατά τε καὶ τεσσαρακοσά καὶ τὰ λοιπὰ μνημόσυνα.

³ Βλ. Ἰωάννου Λυδοῦ, Περὶ μηνῶν, IV, 26.

⁴ K. Krumbacher, Studien zu den Legenden des H. Theodosios. München 1892 (=Sitzungsber. der philos. - philol. - hist. Classe der k. bayr. Akad. d. Wiss. 1892, Heft II) σ. 341 κέ. Τὸ βιβλίον τοῦ Usener περὶ τοῦ αὐτοῦ συναξαρίου, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ παραπέμπει ὁ Krumbacher, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω.

τρῆτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς συνουσίας χύνεται ἀπὸ τῆς γυναικὸς αἷμα καὶ μείγνυται μετὰ τοῦ ἀνδρικοῦ σπέρματος, τὴν ἐνάτην πῆγνυται, τὴν δὲ τεσσαρακοστὴν διαπλάσσειται εἰς βρέφος καὶ ἐμψυχοῦται κτλ. Ἀντιστοίχως τοῦ ἀποθανόντος τὴν τρίτην ἡμέραν ῥήγνυται ἡ κοιλία, τὴν ἐνάτην διασχίζεται ἡ ὄψις ὡς ζῦμη, τὴν δὲ τεσσαρακοστὴν διαλύονται οἱ ἄρμοι. Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ ψυχὴ μέχρι τριῶν ἡμερῶν παραμένει εἰς τὴν γῆν, τὴν τρίτην ἀνάγουσιν αὐτὴν οἱ ἄγγελοι εἰς τὸν οὐρανόν, τὴν ἐνάτην γίνεται ἡ κρίσις αὐτῆς μετὰ τῶν ἐν τῷ ἁέρι τελωνίων καὶ τῶν ἀγγέλων, τὴν δὲ τεσσαρακοστὴν προσάγεται εἰς τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ καὶ λαμβάνει τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ περὶ τοῦ τόπου, ὅπου θὰ μείνῃ μέχρι τῆς κοινῆς ἀναστάσεως.

Ἀπέναντι τῶν ζωηρῶς κερχωσιμῶν πατερικῶν διηγήσεων διὰ τὰς τύχας τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον, αἱ λαϊκαὶ δοξασίαι εἶναι μᾶλλον πενιχραί, ἴσως καὶ διότι δὲν ἔγινε μέχρι τοῦδε συστηματικὴ αὐτῶν περισυλλογὴ. Ἐκ τῶν πατερικῶν διηγήσεων μόνον τὰ τ ε λ ὶ ο ν ι α εἶναι γνωστὰ παρὰ τῷ λαῷ ὡς ἐναέριοι δαίμονες, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ εἰς πολὺ περιορισμένην ἔκτασιν καὶ ὑπὸ μορφὴν ἁμαυράν, περιεκκομμένην καὶ συγκεχυμένην, προδίδουσιν τὴν μὴ πλήρη ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀφομοίωσιν τῶν πατερικῶν διηγήσεων. Κατὰ τὰ ἄλλα γίνεται λόγος λίαν ἀορίστως καὶ ἀσχέτως πρὸς τὰ μνημόσυνα περὶ τῆς παραμονῆς τῶν ψυχῶν ἐπὶ τρεῖς μὲν ἡμέρας περὶ τὸν τόπον, ὅπου ἀπέθανον, ὅθεν καὶ συνηθίζουσιν νὰ καίουν κανδήλι ἢ νὰ πράττουν ἄλλα σχετικά,¹ ἐπὶ τεσσαράκοντα δὲ ἡμέρας ἀορίστως ἐπὶ τῆς γῆς,² μετὰ τὰς ὁποίας ἀνέρχονται πλεόν εἰς τὸν οὐρανόν, ὅπου καὶ κρίνονται κατὰ τὴν δημοσιευθεῖσαν ἀνωτέρω ἐκ Πιερίων παράδοσιν.³

Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι αἱ δοξασίαι αὐταὶ περὶ παραμονῆς τῶν ψυχῶν ἐπὶ τρεῖς καὶ ἐν συνόλῳ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐπὶ τῆς γῆς, μετὰ τὰς ὁποίας ἀνέρχονται εἰς τὸν οὐρανόν καὶ κρίνονται, ἀπαντῶσιν ὁμοιομόρφως εἰς λαοὺς ἀνατολικούς, τοὺς Πέρσας καὶ τοὺς συγγενεῖς πρὸς τοὺς Βαβυλωνίους Μανδαίους. Κατὰ τὰς περσικὰς δοξασίας ἡ ψυχὴ παραμένει ἐπὶ τρεῖς νύκτας πλησίον τοῦ σώματος,⁴ κατὰ δὲ τὰς μανδαϊκὰς ἡ ψυχὴ χρειάζεται τεσσαράκοντα ἡμέρας, διὰ νὰ παρουσιασθῇ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ καὶ νὰ

¹ Τὰς δημοσιευμένας πληροφορίας συνεκέντηρσεν ὁ Πολίτης, Λαογ. σύμμ. τ. Β', σ. 52s.

² Πολίτης, ἐνθ' ἀν. σ. 55s.

³ Βλ. καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ Geiger, Totengericht ἐν Handw. d. deutsch. Aberglaubens, τόμ. VIII, στ. 1065 καὶ τὰς ἐκεῖ παραπομπάς. Βλ. καὶ Fr. Cumont, Die Mysterien des Mithra, σ. 129. Κατὰ τὴν παλαιὰν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἡ κρίσις γίνεται κατὰ τὴν τρίτην ἢ τεσσαρακοστὴν ἡμέραν (Freistedt, Altchristliche Totengedächtnistage σ. 19, 84 Τὸ βιβλίον δὲν ἠδυνήθηεν νὰ ἰδῶ).

⁴ Πολίτου, Λαογ. σύμμ. τ. Β', σ. 52s. Πρὸβλ. R. Reitzenstein, Das iranische Erlösungsmysterium. Bonn, 1921, σ. 30 (Yasht 22, 1-36).

κριθῆ.¹ Λεπτομερείας δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν, διότι ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία ὑπῆρξεν εἰς ἔμὲ ἀπρόσιτος.

Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὰ ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐν κεφαλαίῳ ὅτι ἡ μὲν μνημόσυνα, τὰ τρίτα δηλονότι καὶ τὰ ἑνάτα καὶ τὰ τεσσαράκοντα, εἶναι ἐπιβιώματα τῆς ἀρχαίας τῶν νεκρῶν λατρείας, προσαρμοσθέντα εἰς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, αἱ δὲ περὶ τῶν τυχῶν τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον δοξασίαι, αἱ τε διεξοδικώτεραι τῶν πατερικῶν διηγήσεων καὶ αἱ βραχύτεραι τοῦ λαοῦ, πηγάζουν ἐκ τῶν μυστηριακῶν καὶ γνωστικῶν δοξασιῶν τῆς μεταγενεστέρως ἀρχαιότητος περὶ τῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανόν, τὸν ὁποῖον κυρία πηγὴ εἶναι ἡ Ἀνατολή. Καὶ αἱ μὲν περὶ ἀνόδου τῆς ψυχῆς δοξασίαι ἐχρησίμευσαν ὡς ἀφετηρία διὰ τὴν ὑστερογενῆ ἐρμηνεύειαν τῆς τελείσεως τῶν μνημοσύνων κατὰ τακτὰς ἡμέρας, τὰ δὲ μνημόσυνα ἐν συνδυασμῷ πιθανῶς καὶ πρὸς ἀνατολικὰς δοξασίας ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου, τοῦ ἀπαιτουμένου διὰ τὴν ἀνοδὸν, μέχρι τεσσαράκοντα ἡμερῶν, καὶ τὴν δημιουργίαν τριῶν κατ' αὐτὴν σταθμῶν, τῶν κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ τὴν ἑνάτην καὶ τὴν τεσσαρακοστήν.

ΣΤΙΛΛΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

¹ Bl. W. Roscher, Die Zahl 40 im Glauben, Brauch und Schriftum der Semiten (Leipzig 1909 (=Abt. d. phil.-hist. Kl. d. Kön. Sächs. Ges. d. Wiss. Bd. XXVI, No IV), σ. 99. Ὁ Roscher παρσλαμβάνει ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Brandt καὶ Siouffi, τὰ ὅποια δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω.